Массе а мехкий пролетареш, вlашагlкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГlАЛГlАЙ ОБКОМА,
НОХЧ-ГlАЛГlАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера дeнз ★ ШОАТТА, 2 ИЮЛЬ, 1988 ШУ. ★ № 79 (7582). ★ Мах 3 кеп.

Селхан КПСС XIXЕрригсоюзни конференце делегаташ дlахо ювцаш хилар КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева яь «КПСС XXVII съезда решенеш кхоачашъярахи перестройка кlоаргъяра декхарехи» йола доклад.

КПСС XIX ЕРРИГСОЮЗНИ КОНФЕРЕНЦИ
ИНФОРМАЦИОННИ ХОАМ

Москве, съездий Кремлевски Двореце, 1988 шера 29 июне ший болх дlахобихьар КПСС XIX Ерригсоюзни конференце.

Іуйрийнарча заседане председателал деш вар Политбюро член КПСС ЦК секретарь, парте Московски горкома хьалхара секретарь Л. Н. Зайков.

Конференце делегаташа ладийгlар Мандатни комиссе докладага, из йир цун председатела Политбюро членалла кандидата, КПСС ЦК секретара Г. П. Разумовске. Мандатни комиссе доклад массаварг раьза а волаш чlоагlъю.

Тlаккха делегаташ «КПСС XXVII съезда решенеш кхоачашъярахи перестройка кlоаргъяра декхарехи» йола М. С. Горбачева доклад ювца болабелар.

Пренешка къамаьлаш дир новкъосташа: В. И. Калашникова — КПСС Волгоградски обкома хьалхарча секретара, В. В. Карпова — СССР йоазонхой Союза правлене хьалхарча секретара, Ф. В. Попова — КПСС Алтайски крайкома хьалхарча секретара, В. П. Смирнова — В. И. Ленина цlерагlча Ленинградски оптико-механически объединене радиоаппаратура регулировщика, Г. А. Арбатова — СССР Іилмай Академе, Америка Вlашагlкхийттача Штатийн Канаден Института директора, А. Х. Везирова — Азербайджана Компарте ЦК хьалхарча секретара.

Конференце доакъошхоша резолюце проекташ кийчъяра йола комисси хержар:

«КПСС XXVII съезда решенеш кхоачашъярахи перестройка кlоаргъяра декхарехи», «Советски обществе демократизаци ярахи политически системана реформа ярахи».

«Бюрократизмаца къовсам лоаттабарах».

«Къамашта юкъерча гlулакхех».

«Гласностах».

«Правови реформах».

Перерыв хинначул тlехьагlа Политбюро члена, КПСС ЦК секретара Н. Н. Слюнькова председателал а деш, юха доклад ювцилга дlадоладир. Пренешка къамаьл дир новкъосташа: М. А. Ульянова — РСФСР театральни деятелий Союза правлене председатела, Б. В. Качурас — Украина Компарте ЦК секретара, С. А. Федотовас — Пермера № 130 йолча школа хьехархочо, Г. И. Марчука — СССР Іилмай Академе президента.

Сайрийнарча заседане председателал деш вар Политбюро член, КПСС ЦК секретарь В. П. Никонов.

Докладагlа йолча пренешка къамаьл дир новкъосташа: С. Г. Арутюняна — Армене Компарте ЦК хьалхарча секретара, Е. Е. Соколова — Белорусе Компарте ЦК хьалхарча секретара, Ю. В. Бондарева — РСФСР йоазонхой Союза правлене председатела заместитела, И. К. Полозкова — КПСС Краснодарски крайкома хьалхарча секретара, В. И. Мироненкос — ВЛКСМ ЦК хьалхарча секретара, В. П. Кабандзес — СССР 50 шу дизара цlерагlча Ивановски станкостроительни производственни объединене генеральни директора, Б. К. Пугос —Латве Компарте ЦК хьалхарча секретара.

Конференце доакъошхой выступленешка чlоагlа терркам тlабахийта ла а дийгlар, залера репликаш, айденна къамаьл дора, полемически замечанеш йора.

Заседани чакхйоалаш, М. С. Горбачева конференце президиумага дайтача цхьадолча хаттараш жоп делар.

* * *

1988 шера 30 июне съездий Кремлевски Двореце ший болх дlахобихьар КПСС XIX Ерригсоюзни конференце.

Іуйрийнарча заседане председателал деш вар КПСС ЦК Политбюро член, СССР Министрий Совета Председатель Н. И. Рыжков.

Конференце делегаташа «КПСС XXVII съезда решенеш кхоачашъярахи перестройка кlоаргъяра декхарехи» йола М. С. Горбачева доклад дlахо а йийцар.

Пренешка къамаьл дир новкъосташа: В. И. Постникова — Ставропольски края «Ставропольское» яхача производственно-бройлерни объединене генеральни директора, В. А. Ярина — Свердловски областера В. И. Ленина цlерагlча Нижнетагильски металлургически комбината стана оператора, А. А. Логунова — М. В. Ломоносова цlерагlча Московски Паччахьалкхен университета ректора, В. И. Мельникова — КПСС Коми обкома хьалхарча секретара, Д. И. Патиашвиле — Грузе Компарте ЦК хьалхарча секретара, В. А. Стародубцева —Тульски областера «Новомосковское» яхача агропромышленни объединене председатела.

Конференце делегаташа оттадаьча цхьадолча принципиальни дешаех разъяснени еш къамаьл дир КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева — «КПСС XXVII съезда решенеш кхоачашъярахи перестройка коаргъяра декхарехи», «Советски обществана демократизаци ярахи политически системана реформа ярахи» яхача резолюцей проекташ оттаяра йола комиссе председатела.

КПСС ЦК Политбюро члена Украина Компарте ЦК хьалхарча секретара В. В. Щербицке председателал а деш хинначa дийнахьарча заседане къамаьл дир мандатни комиссе председатела Г. П. Разумовске. Цо, «Огонек» яхача журнала кепатеха «Противостояние» яхача статья тlара факташка кхы а чlоагlагlа, кlоаргагlа хьажа везаш хиларах бола хоам бир, иштта цо из болх белга КПСС ЦК-ча партийни тlахьожама Комитетан СССР Прокуратуранен дlатlадуллилгах йола предложени елар. Предложени тlайийцар.

Делегаташа дехарах, цу хьоахадаьча дешах йоаггlаш йола пояснени елар «Огонек» яхача журнала керттерча редактора В. А. Коротича.

Дlахо доклад ювцача дакъа лаьцар новкъосташа: К. З. Ромазанова — Карагандински металлургически комбината сталевара, В. И. Саранскиха — КПСС Череповецки горкома хьалхарча секретара, Л. П. Живетъевас — Новосибирски областера ССР Союза 60 шу дизара цlерагlча «Первомайский» яхача госплемзавода ферма зоотехника, Р. Н. Нишанова — Узбекистана Компарте ЦК хьалхарча секретара, И. Д. Лаптева — «Известия» яхача газета керттерча редактора.

Сайрийнарча заседане председателал деш вар КПСС ЦК Политбюро член, РСФСР Министрий Совета Председатель В. И. Воротников.

Докладагlа йолча пренешка къамаьл дир новкъосташа; С. Н. Федорова — г. Москвера «Бlаргий микрохирурги» яхача отраслешта юкъерча Іилма-технически комплекса генеральни директора, Г. А. Боровика — машар лорабара йолча Советски комитета председатела, В. М. Платонова — «В. И. Ленина цlерагlа Челябински тракторни завод» яхача производственни объединене партийни комитета секретара, О. М. Захаровас — «Якуталмаз» яхача производственно-Іилман объединене № 12 йолча обогатительни фабрика оператора, А. М. Фатеева — КПСС Ленинградски обкома шоллагlча секретара, Г. И. Загайнова — Н. Е. Жуковске цlерагlча Центральни аэрогидродинамически института отделене начальника, В. Ю. Нижельске — г. Новотроицкера Орско-Халиловски металлургически комбината газовщика, Р.-Б. И. Сонгайла — Литва Компарте ЦК хьалхарча секретара, А. П. Айдака — Чувашски АССР «Ленинская искра» яхача колхоза председатела.

* * *

Селхан, 1 июле дlахо болх беш хилар конференци, тlанийцар дийцача дешах йоаггlаш йола резолюцеш.

Конференци дlакъовлаш къамаьл дир КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева.

Цу тlехь ший болх чакхбаьккхар конференце.

КПСС XXVII СЪЕЗДА РЕШЕНЕШ КХОАЧАШЪЯРАХИ ПЕРЕСТРОЙКА КІОАРГЪЯРА ДЕКХАРЕХИ

КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. ГОРБАЧЕВА 1988 шера 28 июне КПСС XIX Ерригсоюзни конференце яь доклад

(Дlахододар. Долалур 30-ча июне арадаьннача «Сердало» тlа).

Советашка шоай территоре тlара ерригача предприятеша хьахьежадер юкъе а долаш, дуккхача ханарча нормативай кlийлен тlа хьаяь хьатlабоагlача пайдан источникаш хила еза, доккхий декхараш кхоачашдара средстваш Іоае еза. Царга эшаш йола таронаш хила еза цу городе, районе, поселке бахача наьха юкъара дола социальни, культурно-бытови дегlаккхувлара дешаш къестадара лаьрхlа наьха ахчан средстваш юкъеозара гlулакхе а.

Бахача наха эша продукци арахецаш йола предприятеш моттигерча Советий доалахьа дlалулга сихде деза, лакхехьа латтачар доалахьа йолча предприятешка заказ дlа-хьа декъа таро яла еза. Закона тlа нийса а кlаьгга а белгалдаккха деза Советаша предприятешца, колхозашца, цар къахьегама коллективашца леладу гlулакх.

Дуккха викалаш чубоагlача органий болх вlаштlехьбоаккхилга хьадда эргадаккха доагlа, духхьал сессешка мара ца дувцача дешай го шербе, иштта депутатий цхьадола дакъа Советашка а хоржамий округашка а болх бара служебни а производственни а декхарех периодически мукъадувлийта дезалга теркалде, Советий а цар массазарча комиссей а тlахьожам лоаттабара функцеш кхы а чlоагlъе еза. Сессешка исполкомаш хоржача, отделий а управленей а кулгалхой чlоагlбеча правила а хинна дlаотта еза альтернативни кандидатураш увттаелга, къайлагlа кхаж тессалга, конкурсаш чакхйоахалга, иштта кхыйола демократически формаш, юкъекхувлалга. Ерригача звеньех йолча Советаша шоай болх гласно, массаза харжархошта бlарга а гуш белга вlаштlехьдаккха деза.

Советаша, Ленина лийрхlача бесса, законодательни, распорядительни, тlахьожама функцеш вlашагlхотт. Цхьабакъда, из паччахьалкхен органашта юкъера рационально къахьегам бекъа безац яхилга дац, хlаьта из къаьстта лоархlаме да Советашен цар исполнительни комитеташен вlаши гlулакхаш леладеча. Дуккхача викалий органаша функцеш нийса екъара, исполкомий балха тlехьа лоаттабу къовсам чlоагlбара хьашташ теркал а деш, дискуссей дуккхача доакъошхоша Іаьдала моттигерча органашка массаза болх бергбола Советий председателаши Советий президиумаши хилийтарах йола предложенеш тийнай. Цар шоашта дlатlаэцаргдар сессешта кийчо елга, массазарча комиссей, депутатски группай балха координаци елга, — цхьан дешаца аьлча, Іаьдала викалий органа интенсивни болх белга вlаштlехьдаккхарца доагlаш мел дар.

Хlана аьлча, хlанзарча хьалашка харжара органий, депутатий лоархlам айбе декхар оттаденнадаь, нийса да аьнна хет, керда декхараш теркал а деш, парте авторитетаца халкъа викалий органаш хилара тарра Советий лоархlам чlагlбарах новкъосташта хетар. Цхьабакъда, из цlенхаштгарча правови кlийлен тlа де деза.

Укхаза нийсагlа бола никъ — Советий председателалла, ховш ма хиллара, йоагlача партийни комитетий хьалхара секретараш хоржалга. Советашта а цар президиумашта а кулгал деш, цар хьинаре дакъа лоацаргда халкъа викалий органий болх массе а оагlорахьара тоабеча.

Из дош боккха лоархlам болаш да, цунга кlоаргга хьажа доагlа. Хlанз хьалхара секретараш, ховш ма хиллара, исполнительни комитетий членаш ба. Хlаьта из, дуккхача шерашкара опыто хьахьокхаш ма хиллара безам бале а беце а викалий органаш хилара тарра Советий лоархlама зе а деш, исполнительни органий, цун аппарата прерогативаш чlоагlъярга дода.

Нагахьа санна, партийни комитета хьалхара секретарь Совета председателалла хорже, цо Совета лоархlам лакхбергба, исполкома, цун председатела балха тlехьара тlахьожам чlоагlбергба, управленчески балха дозала центр Советашка дlаялара хьалашка партийни а советски а органий функцеш къоастае таро лургъя.

Вокх оагlорахьара, новкъостий, Советий председателий балхаш тlа увттабергболча партийни кулгалхошта рекомендаци теларо уж увттабергба къахьегамхой чlоагlагlа болча тlахьожама кlал, хlана аьлча, хоржамаш деш хургда сессешка къайлагlа кхаж а тувсаш. Хlаьта из да партийни кулгалхо хилара коммунисташа цунна лургдола мандат, массаза яхар мо, Советий система дерригача лагlаш тlа халкъа викалаша тахка а тохкаш, бакъдергхилар. Цхьабакъда, моттигаш нийсъяла тарлу харжа оттаваьча партийни секретара кандидатура депутаташа хьал ца лоацаш. Тlаккха, кхетадеш ма хиллара, партийни комитето а коммунисташа а йоагl-йоагlа выводаш е езаргья цох.

Представительни исполнительни органашта юкъерча полномочешта дикагlа доазув увттадара гlо де декхарийла хургда йоаггlаш йолча Совета депутатий состава юкъе исполкома членаш а цун отделийи управленейи кулгалхой а юкъебаха йиш йоацаш йола правила оттаяр, Советий депутаташ а болаш, заседанешка а хул уж хlанз, шоаш шоашта порученеш а тел. Кхетадеш да, уж порученеш кlезигагlа а эсалагlа а хилара уж тlера болга. Нийса хургда цу тайпара принцип судахошта, прокурорашта, арбитрашта йоагlаш хилар, хlаьта ССР Союзе, союзни а автономни а республикашка — правительства членашта а ведомствай кулгалхошта а.

Динза даргдоацача дlатlаккхаьчад выборни должносташ дlалувцара а иштта цхьайола демократически ограниченеш юкъейоалаелга. Дlадахачун опыто хьахьокх уж ограниченеш ца хилар центре а моттигашка а доалдеча гlулакха тlа харцонаш лелаяра керттера бахьан хинналга. Дуккха масалаш хов вайна бизза бола, хьинар дола кулгалхой шоай балха тlа итташ шераш даьхачул тlехьагlа болх бе ца могача кхоачаш, хlаьта дlахо а доал деча тlанда тlа а багlаш, гlулакха етта баргал, бала хулаш.

Конференци хилалехьа чакхъяьннача дискуссе материалаша хьахьокх цу тайпара хьал хувцадалар, долчча бесса аьлча, юкъарпартийни, юкъархалкъа дlадехар а хинна дlаэтталга. Цхьабакъда, цу юкъа дийцар-м тайптайпара маlан долаш хиннад. Цхьабараш шекбувлаш бар кхоалагlча юкъа вlаштта саг харжара, мел чlоагlа из де эшаш хьал нийсденнадале а, хьалхадахар эшаш дий-теш, яхаш. Вокхарна хетачогlа кхоалагlча юкъа полномочеш йlаьхъяр хилийта йиш яц Іаьдала лакхерча эшелоне мара. Хьадувла, дагадовла вай цу предложеней хьакъехьа.

Хlаьта кхы цхьаькха а. Нагахьа санна Тезисаш тlа дийцар ханашта ограничени елга выборни должносташта доагlаш хиннадале, дискуссе дуккхача доакъошхоша дехар дора Советаша увттабеча а чlоагlбеча а болхлошта из доагlаш хилийтара. Тхога хаьттача, из нийса замечани а я, из хьаллаца а еза.

Иштта йийцаяр белгалара ха кхаьчачул тlехьагlа выборни должносташ дlалувцара доазув увттадара йола предложени а. Харжархой суверенни бокъонна доазув увттаделга хургда из, яхаш, духьалхиннараш а бар. Хетаргахьа Іаьдалеи доалдареи органаш вlашагlйохкара дерригача процесса шерра демократизаци ергхилар теркалдича йовргья цу проблема ирал, демократически процедурий гlонца харжархошеи депутаташеи шоаш къоастаергья из.

Советий балха хьинар айдара хиланза яргйоаца услови — халкъа депутата реальни политически дозал, хlаьта из юхьдуххьал дувзаденна да Іаьдала представительни органаш вlашагlйохкара ерригача процессаца. Укхазара хьадоагlа вай хоржама система тlагlертта кердаяккха езилга.

Парте XXVII съезда решенеш кхоачаш а еш, хlанзлехьа цу наькъа тlа даьннад вай. Хоржама округий даькъе тlеххьара хоржамаш деча хана уж чакхдаьхад дукхамандатни схемагlа, дуккхача округашка харжа оттабаьбар шишша а дукхагlа а кандидаташ. Бlарчча хьанийцача мехка гlолла бувца оттабаь кандидаташ мандател шозза дукхагlа хилар.

Яхьа хьал оттадаро дийндир хоржамаш, царцара дола харжархой хьашт чlоагlдир, айбир депутатий бехктокхам. Хlанз дlахо аха деза, хоржама системага кердача тайпара хьожилга карадерзадеши чlоагlдеши.

Советаш вlашагlйохкача юкъа Іалашде деза ма могга дукхагlа кандидатураш ювцара бокъо хулга, шерра а паргlатта а уж ювцилга, хоржамий демократически процедура цlенхаштта лораелга, депутаташа хадданза отчеташ елга, уж юхабехара таро хулга. Кхы тlа а шеррагlа полномочеш тела еза яхьа хьисапе кандидаташ хьахаржара демократически форумаш а хинна дlаотта езача хоржамашта хьалхара йолча окружной собранешта.

Хаьдда аьлча, новкъостий, разнарядка а йоацаш, эггара хьалха харжархой дийнача, паргlаттача ловрий хьала кlийлен тlа вlашагlйолла еза вайцигара депутатски корпус. Советий балха тlа эффективность хилийтара хьалхара услови — принципиальни, хьинар а опыт а йола, паччахьалкхен хьисапе уйла-нигат дола, Іаьдала органашка доаггlача тайпара шоай харжархой викалаш а болаш, хьинаре болх бергбола нах цу советашка харжар.

Хlаьта кхера везац бахархой бе-бе долча тайпай викалий пропорциональность ца хиларах. Депал дола, политически грамотни а хьинар долаш а бола нах ба вай болхлой классе, ахархошта а интеллигенцена а юкъе. Эшаш дар да харжархоша дикагlча оагlорахьа уж хьакъоастабергхилар Іалашдергдола яхьа хьисапе дика вlаштlехьъяьккха йола механизм хьаяр. Тlаккха хlаьта бахархой дерригa керттера группаш, цар хьашташ чулоацаш хургья Советий состав. Вай кхетадеш ма хиллара, обществе болаш ба моттигерча Советашка нах кlезигагlа чубоагlаш хургхилара деша хьакъехьара цхьа барт.

(Дlахододар 2-ча оагlо тlа).

ЛАЬТТАН БЕРКАТ

Іалаьмате боккха ба оахаш долча лаьттано хьалуш бола пайда. Цох тийша да вай вахар. Хам бе беза цун, лораде деза из. Нагахьа санна дунен дуккхача мехкашка хlара чlегилг лаьттах пайда эца Іомабеннабале, вай долча хийла нах нийслу цун мах бизза ца бовзаш. Цунца дувзаденна сай дега Іаткъачох дувца лов сона.

Нийса шу хьалха Гудермесски района «Семеновод» яхача совхоза свеклаш дlайийннача 80 гектар долча кхай йисте нийсвелар со. Соца бар цу боахама директор Х. Дуруеви РАПО воккхагlвола агроном М. Бескаеви. Шортта-шорта гlа боахаш долхар тхо. Бlаргагу сурт дог деладергдолчох дацар, цхьацца йолча моттигашка мара гуш яцар тlаьнна свеклаш. Доккха хьаькъал эшацар цу доккхача кхай тlара зе мара, пайда баргбоацалга ха. Дог лазар, кlор санна Іаьржача, пайда боацаш довш латтача оахама бlарахьежача хана.

Цхьан хlамо цецваьккхар со: гуш яцар директора бlаргашка е сагото а, е гlайгlа а. Хьагучогlа, дlаlемавар из цу тайпарча сурташка.

— Фу дергда? — йоахар цо. — Лакхера тхона увттаю планаш кхоачашъюлургйолаш хилац. Ер лаьтта свеклашта пайдана доацалга ца ховш я республикански агропром? Цига уйла ца еш даьр тхона Іаткъ.

Кхы цул эргаш дацар дlахо цо дийцар а. Аз дlа мел деннача хаттара цо луш дола жоп цаl дар: план юлургйолаш яц. Тlаккха мичаб директора ший лоlам? Тохавала мегаций из ше? Дlакхетабе мегаций РАПО, республикански агропрома, горкома, горисполкома кулгалхой дийнахьа цхан котамо итт фуъ де йиш йоацалга? Из геттара дlаьха ахкан ди дале а... Тlаккха лаьтта? Цун фу бехк ба районни агропромышленни объединене хlама бе-башха доаца нах багlа яхаш?

Кхы а чlоагlагlа цецвоаккхаш дар тхо дlакъастача хана директора аьннар:

— Сагот ма де оаш, — велавелар из, — шоана кха эсалла хете а, план кхоачаш ца еш дусаргдац тхо.

Уйла йир аз цо дувцачоа... Хийла моттигаш нийслу хьувкъам дlачу а ца луш, планаш «кхоачашъеш». Мишта?

Дlаяхача гурахьа, отчеташа яхачогlа, теша йиш яле, хlара гектара тlара 9,1 тонн свеклаш чуийцай совхозе, план 22 тонн йолаш. Аз юха а ях: отчеташа яхар бакъ дале... Хlана аьлча, мала тешаргда ахкан дийнахьа тхона бlаргадайначa «мискача» кхай тlара 9,1 тонн хьувкъам баргба аьлча.

Укх деношка юха а нийсвелар со «Семеновод» яхача совхозе. Свеклаш дlайийна ши кха да боахаме. Ерригa майда — бlаь гектар гаргга! Хувцаденна дукха хlама дац. хьалха хинна сурт дар сона бlаргадайнар.

Яьсса моттигаш духхьал цхьан № 1 йолча кхай тlа 15—20 гектар хургйолаш яр. Цига керда ги хlана дlадийнадац оаш? Кхом хетаций шоана хи чу баха кхера санна дайнача лаьттах, совхоза рузкъах, юххера наьха къахьегамах?

— Аз фу дергда? — яхаш кулгаш дlа-хьа ухийт агронома Х. Маидова. — Аз яхачунга кхы Іа яха ладувгlаш саг вац тха совхозе. Механизаторашкара дlадоладенна бригадирашка кхаччалца — массане а агрономически дешаш е директорца, е керттерча инженераца къестаду.

— Керттера инженер? — цецваьлар со. — Ший декхараш кхоачашде мукъагlа кхоавой из? Дlахьажал, культиватор яьккха мичад ер кха... Из дича нийса ах болх тlера ма баргбарий кулгашца оасар дlадоаккхаш боахкача наха.

— Мичара, — йоах агронома, — цхьаь цаl культиватор яц совхозе гlаьхха йолаш. Еха я уж.

Аз лакхе ма аллара, ах план а яьяц боахамо соахка шекара свеклай. Дог доахалга дац гlулакхаш дlахо а тоалургда аьнна. Хьагучогlа, укхаза а цхьацца бахьанаш лохаргда директора Х. Дуруева. Царна юкъе хургда ер къамаьл: боахамера нах тlера бац свеклаш лелаяра.

— Соахка паччахьалкхенна дlачуеннача 28 тонн шекара свеклаех аз хьанийцар дерригa а 180 сом мара дац, — яхаш Іокад М. Махтиева. — Эхь ма дий из. Бераш мишта кхоабаргда цу ахчах?

Цу тайпара къамаьлаш кlезига хазанзар сона цу боахаме волаш. Нах раьза бац боацача маьхах къахьега, эрна ха йоае. Хlаьта «Семеновода» кулгалхоша цар хьашташ хозача хабаращца дlадерзаду. Шоаш аьннар кхоачаш ца деш баха Іемаб уж. Фуд цох хьахулар? Свеклашта когаметта йоархlш хьалкхеяр мара хlама дац. Хlаьта чуийцача продукцех малагlа пайда боал? «Шекара» свеклаш е хьайбашта юаю, е бахача нахага дlайохк.

Иштта да-кх «Семеноводера» гlулакхаш. «Перестройка» яха дош хезадац-те укхазарча хьакимашта? Е хьалха санна «хур - хурда-кх, хиннар-гурда-кх» яхаш багlа лаьрхlа ба-те уж? Тамаш я-кх цу тайпарча наькъаца Кхачан программа кхоачашъе вlаштlехьдоале.

Лаьтта беркат да. Хам бе беза цун, лораде де из!

М. ТЕМИШЕВ.

КПСС ЦК ГЕНЕРАЛЬНИ СЕКРЕТАРА М. С. ГОРБАЧЕВА 1988 ШЕРА 28 ИЮНЕ КПСС XIX ЕРРИГСОЮЗНИ КОНФЕРЕНЦЕ ЯЬ ДОКЛАД

(ДIахододар. Доладур 1-ча оагIо тIа).

Конференцена йола ЦК Тезисаш ювцаш ерригача Советашта полномочей цхьа ха — пхи шу оттаде аьнна йола предложенеш шерра хьаллаьцар. Иштгача хьалашка моттигерча Советаша тешамегIа болх бергба, шоашта дагардар кхоачашде дукхагIа ха хургья. ХIаьта хIама бебашха ца хета е ший гIулакх кхоачаш ца дуденна депутат юкъера дIаваккха, е нагахьа эшаш хуле Совета состав кхы тIа хьалйиза — из бокъо массаза а харжархошка юсаш я.

Советаша эффективни болх бара керттера лоархIам болаш да Советий Iаьдала лакхехьара органаш мишта вIашагIъехка, малагIа полномочеш йолаш я хар. Массанена а гуш да: из деррига доллаше, депутаташ, СССР Лакхехьарча Совета Президиум, комиссеш, пайдане болх беш яле а, Iаьдала вай лакхехьарча органа структура а цун балха режим а чIоаггIа хувца езилга. Тезисашта гонахьа яьржача дискуссе къаьстта теркам тIабахийтар цу дешаш.

КIезига йоацаш предложенеш кхаьчай Октябрал тIехьагIа хиннача хьалхарча иттaш шерашка, вайцига Советий съездий система болх беш хиннача ханарча опытага довла, яхаш. Уж яр шерра а дизза Iаьдал кара дола а халкъа собранеш, царна юкъерча ханашка болх беш яр геттара йоккхий бокъонаш йола центральни исполнительни комитеташ. Дуккха викалаш хилар дувзаденна дар даима а законодательства, доалдара, тIахьожама хьакъехьа беча балхаца. Мехка Iаьдала лакхехьарча органе вай общественни организацей духхьалара шоай викалаш хиланза барг ца хиларах йола уйла йоалайора дискуссеш еча хана.

Уж уйлаш вIашагIа а теха, КПСС ЦК-ас конференци хьажара оттаю ер предложенеш.

ЦхьоалагIа. Дикка дукхагIа хилийта пачхахьалкхен Iаьдала лакхехьарча эшелоне къахьегамхой викалаш.

Из дара хIанз болаш болча Союза Совете беррига бахача наьха территориальни викалащцеи Къамий Совете къамий а халкъий а викалащцеи вай политически системана юкъе йолхача общественни организацешкара юкъарчал доацаш кхы тIа викалаш хилийта. Цу тайпара, территориальни к.амийи округашкара, хIанз 1500 депутат хоржаш санна, хIаьта партийни, профсоюзни, кооперативни, кагирхой, кхалнаьха, ветераний, Iилмай, творчески, кхыча организацей центральни органий съездашка е пленумашка кхы тIа 750 гаргга депутат хоржаргвар. Цу организацей перечень а викалий нормаш а белгалъе мегаргья Конституце тIа.

5 шера йолча хана хержача беррига депутатех цхьана хьаийцача хьахургьяр пачхахьалкхен Iаьдала викалий керда лакхехьара орган — СССР халкъа депутатий съезд.

Из ший заседанешка шера цкъа гуллургьяр, эггара лоархIаме конституционни, мехка вахара политически, социально-экономически дешаш къоаста а деш.

Законодательни, распорядительни, тIахьожама хьакъехьара подотчетни органий лохехьа латтача Советий балха лостаме деррига дешаш дувцаран къоастадаран халкъа депутатий съездо ший составерча дукха боацача нахах латта (аргда вай, 400 — 450 саг) ши палата йола СССР Лакхехьара Совет хорждргьяр. Из хургьяр массаза болх беш йола, халкъа депутатий съезда подотчетни Iаьдала лакхехьара орган. Цу тайпара, законодательстваи тIахьожамеи хьакъехьара беррига болх юкъарчал доацаш Лакхехьарча Советеи цун комиссешкеи чуберзабаь хургбар, цох хьахургбар пачхахьалкхен лакхехьарча структураштa демократизаци яра новкъа боаккха керда гIа. СССР Лакхехьарча Совета состава дакъа юкъ-юкъе кердадаккхара уйла е а мегаргья.

ШоллагIа. СССР Лакхехьарча Совета палатай болх хьинарегIа хилийта беза, хIанз цун йола функциональни обезличенность дIа а йоаккхаш.

Кхетадеш ма дий, хьалха а санна, пачхахьалкхен вахара керттерча проблемай хьакъехьарча законийи решенейи проекташ Лакхехьарча Совета шинна а палата членаша йийца, тIаэцарг хилар.

Цунца цхьана мехка ерригача къаман-пачхахьалкхени къаман-административнии образованеш юкъе йолча Къамий Совета могаргдар цар экономическии социальнии дегIаахара, къамашта юкъерча гIулакхий, цу сфере законодательство леладара, союзни министерствайи ведомствайи балха республикай, автономни образованей, и. кх. дI. хьашташта боагIа тIахьожам лоаттабара дешашка хьажа.

Ший аргIана, дерригача халкъа юкъара хьашташ, ерригача классаштеи социальни группаштеи эшараш белгалдеча Союза Совета йиш хургьяр йоккхий социально-экономически программаши планаши, маьхийи налог тохареи хьакъехьарча политика, къахьегама гIулакхий, гражданий бокъонаш лораяра, мехка обороноспособность чIоагIъяра, дунен халкъашта юкъерча договораштеи кхычарнеи ратификаци яра дешаш увттадара тIаерза.

Укхаза, вай конференце, вай барт бе беза палатай функцешта принципиальни планагIа доазонаш къоастадара. Из деррига а хьадда СССР Конституце тIеи кхыча законодательни акташ тIеи хьахьокхаш хила деза.

Тезисаш ювцаро гучаяьккхар кхы цхьаькха, дискуссешка чIоаггIа йийца, партийни а пачхахьалкхен а лакхерча постий соотношенеех лакхехьарча Iаьдала структурерча цар моттигах йола тема. Цунца дувзаденна цхьаболчарна нийса хет В. И. Ленин волча хана хинна практика юха дIайолайича, цу хана парте лидер цхьан ханна правительствана керте латтар а хиннав. Вокхар партийни пачхахьалкхени посташ цхьана лелаяр вIалла эшаш хIама дац йоах. КхоалагIчар СССР Президента пост хьае еза йоах. БиълагIчар белгалдоаккх, КПСС ЦК Генеральни секретара мехка воккхагIволча викала декхар кхоачашдара положени правовой пачхахьалкхен концепцеца вIашкайоагIаш йоацалга. Дувцаш да дуккха кхыдола къамаьлаш а.

Из цIенхаштта дош да, новкъостий, партконференце ма дарра дувца деза из. Цох лаьца дувца деза, политически системана реформа еча хана, из оптимально къоастадергдолаш.

КПСС ЦК-на хетачогIа, представительни органий а халкъа депутатий Советий ерригача система а лоархIам айбара. Iаьдала правовой хьисап чIоагIдара, дунен тIарча гIулакхашка Советски Союза представительство дикагIа хилара жоп луш хургдар СССР Лакхехьарча Совета Председателa пост чIоагIъяр.

Из СССР халкъа депутатий съездо къайлагIа кхаджтассара наькъаца хоржаш а балхара мукъавоалийташ а хила везалга оттаде деза, цунна хьалхашка биззача боараме бехктокхаме а жоп луш а хила веза из.

Представительни органий лоархIам айбеча хьалхашка СССР Лакхехьарча Совета Председатель тоъал шера пачхахьалкхен полномочеш йолаш хила веза. Масала, цо юкъара кулгалде мегаргдар законаши лоархIаме социально-экономически программаши кийчъеча, мехка доазол арахьарча политика, обороноспособноста, кхерамзлен керттера дешаш къоастадеча, из керте латта мегаргвар оборона совета, цо йоалае мегаргьяр СССР Министрий Совета Председатела кандидатура, хIаьта иштта пачхахьалкхенерча цу тайпарча поста традиционни дола цхьадола кхыдола декхараш кхоачашде а мегаргдар.

Вай лерхIачогIа, лакхерча Iаьдала структуре иштта хила еза Лакхехьарча Совета Председатела кулгалдеш йола СССР Лакхехьарча Совета Президиум а. Президиума составана юкъебаха мегаргбар председатела хьалхара ши заместитель, царех цаI СССР халкъа тIахьожама комитета председатель а волаш, пхийтта заместитель (союзни республикай дуккхалга хьежа), Лакхехьарча Совета палатай, массазарча комиссей, комитетий председателаш. Президиума кара хургдар сессеш гулъелга, Лакхехьарча Совета комиссей а депутатий балха координаци яр, хIаьта иштта цхьайола представительски а кхыйола а полномочеш.

Бакъахьа хургда Iаьдала лакхерча органа Лакхехьарча Совета членехи халкъа депутатий съезда депутатехи вIашагIъехкача массазарча комиссей статус чIоагIйича. Уж хьае мегаргья палаташка гIолла къаьст-къаьста а, хIаьта иштта совместно а (цхьанакхийтта комитеташ).

Керда декхараш кхета а деш, комиссейи комитетийи полномочеш тоъал шерье езар. Масала, цар хьалхе дийцачул тIехьагIа мара чурчеи арахьарчеи политика доккхийча дешаех йола решенеш тIаэцаргйоацаш, министерствайи ведомствайи кулгалхой, кхыбола гIулакхера нах балха дIахьожабергбоацаш. Бакъахьа хургдар кхы а шерагIа комиссешкеи палаташкеи гуччахьа дешаш дувцаш хилча, чIоаггIа общественноста безам тIаоза проблемаш Iомаяра лаьрххIа депутатски группаш вIашагIъехкача, Лакхерча Iаьдала структуре СССР халкъа депутатий съезда хоржаш йола конструкционни тIахьожама Комитет санна йола орган хьаярах дола дош а отт. Из хьежаргьяр мишта вIашкадоагIаш да вай законаши кхыйола правовой акташи мехка керттерча законаца, из дара кхоачам боллаш полномочеш хилийта еза цун. Цу тайпара комитет хиларо беррига гIулакхерча наьха балха, цу юкъе эггара лакхера посташ яраш а болаш, тIахьожам лоаттабара кхы тIа а гаранти лургьяр.

КхоалагIа. Лакхера Iаьдал вIаштIехьдаккхара керда формаш яр аьнна цар гаранти лац из эффективни хургхилара. Из дара хьадда хувца еза Лакхехьарча Совета балха оамали стили. Сессеш мукъаяха еза дIаьха къамаьлаш, самоотчеташ, заорганизованность, формализм хургйоацаш. Уж дийна йолаш а доагIар хьадехаш а хила еза, хьалхайоахача решеней варианташ вIашдухьалъоттаеши тоадараш, тIатохараш, «ак» яхараш дувцаши хила еза. Депутатий хаттараштa правительствас жоп далара деноши юкъедоаладе а депутатий дIадехарий практика шерьe а мегаргьяр.

Шеко яц, хила тарлу, уж е кхы решенеш тIаэцача вай биззача боараме цхьан дагара доацаш а. Бакъда, из — демократически процессе хила тарлуш хIама да. Дукха ха я оппонента къамаьлага лерг дилла ладувгIа, хьалхагIе а воаш цох ца тешалга гуча ца далийта вай Iомадала деза. Хетарий социалистически плюрализм, къовсам, дискуссеш, хетараш вIашдухьалъоттадар — дикагIа а нийсагIа а йола решенеш лахарга бода никъ.

ССР Союза Iаьдала лакхерча органа структуре а болх вIаштIехьбоаккхача а де деза уж хувцамаш хьалхадоахаш, КПСС ЦК лерхI, царех дукхагIа дараш республикай Iаьдала лакхехьарча органашта а мегаргдолаш. Цо гIо дергдар цар лоархIами сийи лакхде, бIарчча хьаийцача дIахо а союзни республикай бокъонаш шер а ергьяр. Цул совгIа союзни а республикански а Iаьдала органий строенни а демократически функционироване а режим цаI хилаpо бIарчча, хьаийцача Советий ерригача система болх эффективнегIа нийсагIа хилара Iалашо ергья.

Белгалдеш дола хувцамаш теркал а деш, хьажа деза автономни республикай Iаьдала органаш хьаяра дешашка, цар структурага а функцешка а.

Нагахьа санна делегаташ раьза хуле, уж ерригa a предложенеш конференце лаьрххIача резолюцена юкъеяхьа йиш я. Цунца цхьана Советашта перестройка елга гаьна даха а эшац.

Вешта, укх шера гурахьа СССР Лакхехьарча Совете хьажа мегаргдар йоаггIаш йолча законодательни акташка, цул тIехьагIа аргIанара хоржамаш хиннaчул тIехьагIа хьатIадоагIача шера бIаьсти Iаьдала пачхахьалкхен общесоюзни органашта реорганизаци елга чакхдаккхара.

Представительни демократе кIийле хиларах тарра Советаш чIоагIъяра, юкъарчал доацаш массанахьа а шерра демократи йоаржаяра хьалаш хьакхолла деза — производстве, нах бахача моттигашка, гражданий собранешкеи сходашкеи, пачхахьалкхен юкъареи моттигереи решенеш ювцача процессе.

Укх тIеххьарча шерашкарча опыто хьагойтад йоккхача пачхахьалкхен юкъара решеней проекташ — пачхахьалкхен предприятех, кооперацех, школа реформах, унахцIено вIаштIехьъяккхарах, кхыяраш берригача наха ювцилга мел эффективни хIама да. ХIанз каст-кастагIа юрта, района, города боараме къаьстта наха дагадоахка цхьа барт боаца дешаш кхыметтел гражданашка дувца а дувцийташ чакхдаха деза. Иштгача моттиге дукхагIа бараш раьза а болаш, къоастайойла уж е кхы проблемаш.

Iалаьмате йоккха таронаш я халкъо ше-шийна доал дара йола ерригa социалистически формаш дегIайоалаеча. Вай долча хIанз йолаш я правови а, политически а, кIезиг-дукха психологически уж шерра йоаржаяра йола, къаьстта къахьегама коллективашка а йолаш, эша кIийле. Вай воай опыта а социалистически мехкашкарча вай доттагIий опыта а массе оагIорахьа мах а беш, цIаькха а цIаькха а уйла е еза укхаза белгалдоалача пачхахьалкхен органий цхьайола функцеш цу е кхыча шоаш доал деш йолча организацешта йизза е частично дIаяларца дувзаденна дешаш нийса долга. Керттердар, формана а доацаш, бокъонца хила деза из.

Вай дерригаш а тешаш да перестройка хьалашка, демократии гласности яьржача хана бе-беча, сферашка хоалуш я къахьегамхой самодеятельность. ХIаьта а духхьал дIааьлча, новкъостий, деррига а цхьа моллагIча тайпара дац укхаза. Хьаэцаргья вай, масала, хозрасчетагIа болх беш йола къахьегама коллектив. Цун ше шийна доал дара организм санна мара ше шийна финансировани яра принципаш тIа мара, болх бе йиш яц. ХIаьта укхаза юкъера собранеи коллектива советеи партийни, профсоюзни, комсомольски организацейи администрацей шоайла цу ерригача комплекса халкъа депутатий Советашца дIахьа гIулакхаш леладара дешаш кердача тайпара хьалхашка овтт. Опыт кIезига хила а мег вай, бакъда, хIара ди массаза доал из дукхагIа хулаш латт, цудухьа дикача дас санна самоуправленчески процесс дегIаяра эшар де деза вай.

Юххера а лоархIаме йолча социалистически халкъа Iаьдала формах — тIахьожамах.

Болхлочун тIахьожама идея Октябргара денз хьайоагIаш я, ховш ма хиллара из тIеххьарча ший балхашка бухе кхаччалца техкай В. И. Ленина. Дуккхача наха беча тIахьожаме цунна гуш хиннай гIелал яра, субъективизма, шийна болча пайдана Iаьдала зенаш дара, хьадда йола гаранти, чIоаггIа социалистически дисциплина — къахьегама, пачхахьалкхен, планови, боахама, финансови — Iалашъяра йола средство.

Къахьегамхой оагIорахьара тIахьожам — из социализма политически система ший тайпара оамал я, вай общественни строяца органически тарлуш а я.

Тахан, демократизацеи самоуправленеи процессаш вай шерра йоаржаьча хана, бизза пайда эца беза халкъа Iаьдала цу инструментех.

КПСС ЦК Тезисаш тIа аьнна ма хиллара эшар да хоржама Iаьдала органашта гIулакх дергдола общественно-пачхахьалкхен тIахьожама бIарчча йола система хьаелга. Цу система бизза лоархIам хилийтара, халкъа тIахьожама комитета председатель, вай дийццача бесса СССР Лакхехьарча Совета Председатела хьалхара заместитель хила йиш йолаш. Шийна чухь пачхахьалкхен а общественни а юхьигаш йола, къахьегама коллективашка болх беш болча халкъа тIахьожамхой шерача сетах коггIортолга я, цу тайпара тIахьожама система общества негативни гIулакхех IоцIенъяра бокъонца бола низ ше-шийна доал дара массови школа а хинна дIаоттаргья.

Кхыча дешашца аьлча, вай декхарийла да, цхьан оагIорахьара — ленински ханара болхлой-ахархой инспекце дика традицеш дийнъе, хIаьта вокх оагIорахьара — беррига тIахьожама болх хIанзарча дIадехарий боарамга хьежжа айбе.

4. Пачхахьалкхен управленена демократизаци яр

Новкъостий! ХIанз доалдара къахьегамхой юкъеозилга массе а оагIорахьа шердара декхар хьалхарча плане оттача хана кхетаде деза хьаддача хьалашка мишта лелае еза демократически централизма принцип. Из дош Iомадаро укх тайпарча выводага кхоачаду: общество дегIайоалаяра эшарашка хьежжа йола керттера тендеци — из, кхетадеш ма хиллара, уж ца хилча социализма совленаш дIайовзийта, халкъа юкъара хьашташ Iалашде йиш йоаца центра функцеш юхе а юташ, чакхйоаккха децентрализаци.

Объективни анализо хьахьокх, вай халкъа боахама хIанзарча масштабашка, общественни вахара проблемаш дукха хиларах ший ханнахьа а нийса а къоастаде йиш яц цхьан центрера хьадоагIа деррига дешаш. ХIаьта укхазара хьадоагIаш да дуккха полномочеш моттигашка — республикашка, краяшка, областашка, районашка, къахьегама коллективашка дIаяланза яргIоацилга.

ХIанз укх сахьате, новкъостий, ситуаци укх тайпара я, правительства меттел, КПСС ЦК Политбюрос, ЦК секретараша къестаде дезаш хул гIулакха вIалла а ца хулаш лохехьа латтача советски, боахама, кхыйолча органашка дукхагIдараш дIадала йиш йола иттaш а бIаьш а дешаш. Цу тайпарча порядкага берригаш а дIаIаьмаб. Кулгалдеча кадраша бахьан долаш а бахьан доацаш а телеграммаш ухийт тайп-тайпара дехараш деш ЦК а правительстве а, хIаьта гражданаша дуккха заявленеш ухийт, шоай чулоацамга диллача моттигашка, дукхагIча даькъе городе, районе, юрта къоастаде доагIача дешай хьакъехьа.

Бакъда, функцеши полномочеши юха дIа-са екъилга — чIоаггIа бехктокхаме гIулакх да, из ше-шегIа леларгдолаш дита йиш йолаш а дац. Укхаза хила еза чIоагIа политически импульс а дика вIаштIехьаяьккха кIийле а. Масштабашка диллача дикка йоккха децентрализаци е еза яхилга — вай политически экономически система капилярашка гIолла садолийташ дола цIий чухецилга Iалашдар. Бакъда, кхетадеш да, из деча хана вай общественни организма хьанеи деган цIий лоаттаделга вIалла а толхаде йиш яц.

Цу даькъе лоархIаме моттиг дIалоац Iаьдала лакхера исполнительно-распорядительни орган йолча, СССР Лакхехьарча Совета подотчетни йолча СССР Министрий Советo. Партийни пачхахьалкхени органий функцей доазонаш къоастадара хьалашка чуреи арахьареи политика чакхйоаккхачара, экономически, социальни, культурни дегIаахара планаши перспективни программаши кийчъечара а кхоачашъечара а Министрий Совета бехктокхам боарам боаццаш лакхлу. Уж функцеш кхоачашъяра Министрий Советага вай Конституце тIа белгалъяь дуккха полномочеш я.

Децентрализацеи ведомственностацара къовсами къаьстта чIоагIа лоархIам болаш хилара мукIарал а деш, вай цунца цхьана къьгга дIаала деза местничество хьаллоацаш хиларца уж цхьаккха хIама юкъара доацаш долга. ХIаьта цу тайпара кхерам бокъонца болаш хиларах вайна эш царна духьалдаха цIенхаштта хIамаш. Центр бокъе йолаш хила еза ший дош ала, хIаьта керттердар — лохехьара, къахьегамхой оагIонгахьара демократически тIахьожам хьадда чIоагIбаь хила беза. Вай дерригаш, хет сона, самоуправленена тIехьа да, бакъда, самоуправствана духьала да, моттигера хьашташ теркалдара тIехьа да, бакъда, уж ерригача общества хьашташца динза а ца доалаш тардара а тIехьа да. Лоацца аьлча, доккха гIалат доалийтаргда местничествaнеи регионaльни эгоизманеи йола шлюзаш децентрализаци яра йолча лине хьаелларгья, аьнна хетачо.

Централизми децентрализации рационально вIаши таръяра проблема хьахул пачхахьалкхен предприяте (объединене) хьакъехьа, кооперацe хьакъехьа, индивидуально къахьегаш хилара хьакъехьа дола Законаш тIаэцарца дувзаденна а. Доал дара органий функцеши структуреи белгалйоахилга дIадоладара пункт хила еза цу документаш тIа дIаязъяь принципаш. Царна хIанз магац хьалха санна къахьегама коллективашта командовать де.

Ма дарра аьлча, новкъостий, боахама звено, къаьсттача къахьегама коллектива е кооператива боараме демократизаци яро йоаггIаш йола эффект лургьяц — хIаьта из вай дика кхетадаьд реформа хьалхарча этапе, — нагахьа санна министерствай, территориальни органий, центральни экономически ведомствай боараме управленена демократизаци елга дIатIа ца тохе.

ХIаьта из да, леррагIа структура аттагIа хиларга яккхара, цхьан тайпарча доакъоштеи балха сфераштеи доалдара органаш вIашагIтохара, министерстваши ведомстваши кIезигъяра, сов йола звеньяш, промежуточни передаточни структураш дIаяхара наькъагIа дIадаха деза, яхилга.

Вай массане а кхетаду, новкъостий, хIанз, перестройка чоалханегIа дарех дола дешаш къоастадеча, обществана демократизаци еча, доал дара шерра халкъ юкъеозача хана, аппарат йоацаш вай хила йиш йоацилга, хIаьта цар кадраех дош ца хеташ Iе йиш а яц вай. Доал дара аппарат вайна езаш я, цхьабакъда, из хIанз яр санна йоацаш кхыча тайпара хила еза.

Къовсам лоаттабе беза кердача тайпара, лакхача профессионализма ларда тIа латтача, хIанзара информационни технологи дика йовзача, халкъо демократически тIахьожам лоаттабеча, экономически а социальни а прогресс хьалхашкахьа дIаяхьа могаргдолча аппарата тIехьа. ХIаьта цу тайпарча аппарате болх беш бола нах а хила беза доал дара Iилма лардаш дика йовзаш. Укхазара хьадоагIаш да кердача тайпара, хIанзарча боараме йоагI-йоагIаш йола кадраш кийчъелгеи юхакийчъелгеи тоадара дола декхар.

Доал дара структура нийсъяра болх хIанз ерригача звеньяшка дIаболабеннаб. Центре а республикашка а министерствайи ведомствайи, моттигерча управленчески подразделеней цхьа дакъа дIадаьккхад. Йийца а йийца чIоагIъяьй доал дара керда генеральни схемаш. Цунга хьежжа союзни ведомствай аппарат 40 процент кIезигъю, союзни республикашка — ах, хIаьта автономни республикашка, краяшка, областашка — кхоалагIа дакъа. ДIайоаржаеш латтача экономически реформа доазонашка предприятеш а йоалаеннай сов йола административни персонал дIаяккха.

Из процесс, бакъдар аьлча, атта дIайодаш яц, духьаленаш нийслу. Цхьабакъда, ала доагIа, КПСС ЦК-на а правительствана а къахьегамхоша, гIулакх мела лел, яхаш еш йола критика нийса я. Тахан а, перестройка кхо шу даьнначул тIехьагIа, юхеюсаш я, ший дикка доккха дакъа общества хьашташ теркал ца а деш ший позице тIара ца дала мел могар де гIерта, йоккха управленчески аппарат. ХIаьта укхаза а, бакъдар аьлча, халкъо чIоагIа нийса дIадехарашка хьежжа хила деза вай.

Вай йолаш йолча управлене система эффективность радикально лакхъянза яргIоацаш хиларах дувцаш, из бIарчча хьаэца еза. Цхьаккха цун звено йиса йиш яц демократически эргалоний принципех перестройкана юкъе ца йоаш.

Из биззача боараме доагIаш да арахьарча политикан арахьарча экономикан функцеш кхоачашъярца ювзаеннача учреждeнешта. Цига тIеххьарча хана деш дола лоархIаме хувцамаш — хано дIадехарашка хьежжа йола леррттIа процесс я. Хьаллаца боагIа вай общество дегIаяра, демократически процессаш дIайоаржаяра хIанзарча этапа хьалашка шоай болх эргабаьккха тоабеш кхерамзлен пачхахьалкхен Комитета, оборона Министерства, Генеральни штаба кулгалхоша беш бола болх.

Лоацца аьлча, новкъостий, демократизаце процессо ира оттаду центран моттигаштеи, хоржаш йолча а исполнительни а органашка нийсса соотношенеш хилийтара, доал дара юкъе къахьегамхоша лоаца дакъа реально шердара наькъагIа доал дара система тоаяра декхар. Долче, дош духхьал организационни хувцамаш дарах лаьтта Iац, хIаьта из чIоагIа лоархIаме а да бе безача балха маIан кхетадара.

5. Къамашта юкъера гIулакхаш дегIадоаладар

Новкъостий! Социализмана карагIдаьннача эггара доккхагIчарех цхьа хIама да вай мехка цхьатарра бокъо йолча къамийи халкъийи союз хьахилар. Цо йиш хулийт тажан а тIехьа тIайоагIача хана а вай дегIаахара цIенагIа йола кIийле — къамий ленински политика лерттIа дIаяхьар да ала.

Вай снилахь-йоккха союз вIашагIтохара юкъеяха идея нийса хилар бакъдир вахаро, — низаш вIашкаозаро, вIашагIтохаро хIара къаманга а бIарчча хьаийцача обществага а йиш хилийтар цIаьхха сихагIа дIаходаха, исторически прогресса кердача доазонашка довла. Новкъа мел дукха халонаш хинна яле а, из союз хана йIоахала ца йохаш чакхъяларах дувц вай тахан. ДIахо а вай халкъаш дегIаахара керттера хьал да из хIанз а.

Къамашта юкъера гIулакхаш дегIадоаладара, ховш ма хиллара, ЦК лаьрххIа Пленум е оттадаьд. Бакъда, вай хIанз, воай конференце, ювца еза из геттара боккхача лоархIама а тIехьатетта йиш йоаца а проблема. Укхаза лоархIаме да сурт ше ма дарра гуш хилар: шеко йоацаш карагIдаьннараш а, хьадда дола социально-экономически дешаш а къоастаданза хиларца, хIаьта иштта цкъаза къамани халкъа юкъареи хьашташ цаIаш даь вIашагIтоха ца ховш хиларца дувзаденна даьнна гIалаташ, халонаш, ледарлонаш.

Вай бокъонца хьажа деза республикашта юкъе хьахинна боахамеи Iилма-технически бувзамаш дIахо дегIаахаргеи оптимизацегеи, кхы а дукхагIа пайда эца беза союза чухь къахьегам бекъари кооперации пайданегIа хиларах, Iилма кIийлен тIарча регионaльни политиках. Укхаза боккха лоархIам болаш я гласность. Къахьегамхой дизза ховш хила беза шоай республика мишта дегIайоагIа, халкъбоахама комплексе цо малагIа моттиг лоац. Уж декхарийла ба шоай доалахой, кхыметтел мехка ерригa республикаш а мишта яхи мишта дегIайоагIеи ха. Из де доагIа цкъаза кхоачамболлаш йизза йоацача е кхыметтел цхьан оагIорча информаце тIагIолла республикашта юкъе вIаши долча гIулакхех дола хабараши уйлаши хозаш хиларца а.

Нийса хургда, нагахьа санна вай партийни конференци экономика сфере, къамашта юкъерча гIулакхашта бола тешаме никъ лерхIаш нийсхоли вIаши вежарашха интернациональни новкъостал дареи принципашта, мехка дерригача къамийи халкъийи вахара экономически а социальни а хьалаш лакхдараи тоадараи вIаши деча гIулакхашта тIехьа хилча.

ХIанзарча хьале радикальни экономически реформага хьежжа уйла яь а пайда эца йолаялийта а хила еза союзни республикай бокъонаш. Хетаргахьа, нийса хургдар, союзни фондагIа доагIа декхараш кхоачаш а даь, боахам кхетаме, инициативни лелабара чотагIа шоай хьашташ кхоачашдергдолаш производство царна тоае могаре. Из а хургдар къаман гIулакхаш дегIадоагIача социальни нийсхоно дIадехараша ма яххара, вай юкъара дIахьалхашка дахара стимул луш.

Укх тIеххьарча шерашка демократизацеи гласностеи процессе гучаовл йолаш хилар массаза а теркал ца еш хинна проблемаш, — массала, меттаца, культураца, литературaца, искусстваца, исторически памятникашца, Iалам лорадарца дувзаденна дешаш.

Вай дуккхача къамех латта пачхахьалкхе дегIаух, доагIаш ма хиллара, къаман сакхетам лакхбаларца. Из дика явлени я, бакъда цунца дувзаденна хьахула керда хьашташ массаза а хиннадац теркалдеш, цхьадола дешаш чоалхане дерза, цхьайолча моттигашка националистически чулоацамгахьа дерза доладеннад. Ма дарра аьлча уж саббаре къоастаде йиш йолаш хиннадале а, тайп-тайпара йола спекуляцеши эмоциональни тIехдаьнна харц гIулакхаши леладара бахьан а ца доалийташ.

Укх тIеххьарча хана вайна бIаргадайра къамашта юкъерча гIулакхий проблемаш малагIа шодамаш хинна ювзаяла йиш йолаш я. ХIаьта вай халкъий вошали доттагIали бIарга са санна лораде дезаш да. Кхыбола никъ, кхетаме альтернатива янне а яц, новкъостий. **(ТIоараш тох).** Кхыдар бакъде гIертачо ше а кхыбараш а Iехабу. Цул совгIа, тайп-тайпарча къамех бола нах вIашка кхоххка, царна юкъе дови цатоами баккха гIертилга — из да беза бехктокхам шийна тIаэцилга, законах ца дийцача а. Ма дарра аьлча, иштгача гIулакхаша новкъарле ю демократизаце процесса а перестройка гIулакха а.

Къамашта юкъерча дешашка хьажа доагIа вай дуккхача къамех латта советски пачхахьалкхе дегIаахара хIанзарча этапага хьежжа а. ВIашагIтоха еза вай Iоаяь опыт, пайда эца беза маьхе мел долчох, цхьан ханна дIадаккха деза хьагучадаьккха ца эшар. Духхьала дIааргда вай укхаза уйла е хIама да. Эггара хьалха боагIаш бола лоархIам бе беза союзан республикаштеи юкъе вIаши дола гIулакхаш нийсдеча дуккхача нормативни актай — вай дуккхача къамех латтача общества хIанзарча хьалашта, декхарашта, дIадехарашта, демократе боарама мел жоп луш я. Цо, гучогIа, дIадехаргда союзни, автономни республикай, къамий кхыча образованей хьал, бокъонаши декхараши къоастаделга.

Цу гIулакха лостаме хьажа деза укх дешага а. Вай общество эргаш я баха нах бахара дукха дIа-са ахарца, дуккха нах шоай къаман образованеел арахьа бахаш ба, хIаьта шоай территориальни автономи йоацаш халкъаш а да. Из деррига вай дуккхача къамех латтача пачхахьалкхене долаш дараш да. Укхаза цхьа къаьстта дола низаш вIашдухьалъотта тарлургда, уж къоастадара вай цаI мара никъ бац: союзни пачхахьалкхен хьахиннача структуре хIара къама а, халкъа а, советски халкъий ерригача сообщества а хьашташ ма могга дукхагIа теркалдар. Вай хьадда долча хьалашка кхыдола гIулакх хила йиш яц, кхыча новкъа моллагIча а тайпара вала гIертар хIалакьхургхилар дар.

Хьаэцаргья вай, масала, Казахстан. ДегIаахара йоккхий таронаш йола Iалаьмате йоккха республика, бокъонца йола интернациональни общность я из, цунна карагIдаьннар хьахиннад вай дерригача халкъаша цхьана къахьегаш. Из лаьтта кара а дерзадаьд цу тIа цхьана а бах казахаш, эрсий, украинцаш, немций, киргизаш, татараш, узбекаш, туркменаш, дуккха кхыча къамийи халкъийи викалаш. Из иштта даде а, цхьаккха а шекъац Казахски респбулика бIарчча хилара. Цу е вокх боарамера сурт зелургда кхыча республикашка а.

Экономикана, кхыметтел дерригача общественни вахара а интернационализаци ца йича даргдац вай. Мичча тайпара а къам ше шийна чухьерчаро экономическии духовнии къелга ца дугаш дуаргдац. Вай, социалистически гIулакх кхыча тайпара да: вай гIерт моллагIча а къаман саг мехка моллагIча а районе гIулакхаца бокъо йолаш хилийта, ший бокъонаши законагIа доагIа хьашташи цунга массанахьа а кхоачашдайта.

Къамашта юкъера гIулакхаш чIоагIдара тIехьа долаш, вайна дезар да, из ду Советски союзни пачхахьалкхе, вай халкъий интернациональни бувзамаши вошали дегIадоаладар духьа — дийна динамични процессаш хилара тIагIолла. Уж массаза теркалъеш хила еза республикански а союзни а органаш. Царца ювзаенна проблемаш кхоачашъе еза халкъий лоIамца, цар вIаши барт хиларца, берригача советски наьха хьашташ теркал а деш.

Геттара лоархIаме да вай политически системе массазарча кIийлен тIа къамашта юкъерча проблемай ерригача комплексага хьожаш пачхахьалкхени общественнии институташ хилар. Аз хьалха а лакхехьа дийцадар, из СССР Лакхехьарча Совета Къамий Совета керттерчарех цхьа декхар хиларах.

Долче, новкъостий, Советски Социалистически Республикай Союз вай юкъара цIа да. Цун даьй дола вай декхарийла да хадданза цун йоакхо е, лораде а тоаде а, цу чу бахаш, советски наха шоай социалистически Даймохк бахьан доккхал дергдолаш гIулакх леладе. **(ДIаьхдаь тIоараш тох).**

Из, хетаргахьа, къаьстта белгалдаккха деза вай конференце къамий гIулакхаш эргадаьха тоадарах йолча резолюце тIа.

6. Социалистически правови пачхахьалкхе хьаяр

Советски обществана леррагIа демократизаци яра процессо чакхдаккха деза социалистически правовой пачхахьалкхе хьакхоллилга яхача ЦК Тезисий положене тIаэза теркам белгал ца боаккхаш Iелац со. Лоацца аьлча, правовой пачхахьалкхен характеристика луча керттердар латт закон керте хулга гIулакхаца Iалашделгах. Цхьаккха а пачхахьалкхен орган, гIулакхера саг, коллектив, партийни е общественни организаци, цхьаккха а саг мукъавалийтац законо яхар де дезаш хилара декхарех. Шоай халкъа юкъарча пачхахьалкхен хьалхашка гражданаш бехктокхаме болаш санна, пачхахьалкхен Iаьдал а бехктокхаме да гражданашта хьалхашка. Цар бокъонаш тешшаме лораеш хила еза Iаьдалеи цун викалийи моллагIча а произволах.

Перестройко къаьстта къьгга хьагучаьккхай, лоархIам болаш долча даькъе кулгалдара а демократически а е экономически а доацача, шоай дуккхача запреташцеи лоадам боацача регламентацешцеи командно-административни методаш тIа латтача вайцига хIанз лелаш йолча правовой система консерватизм. Цудухьа хIанз йолаш йолча дуккхача правовой актаех общество дегIаахара баргал хиннай. Укхазара доагIаш да хьалхарча даькъе социалистически доалахьен планировани яра, боахама, къахьегама налогий, пенсионнии кхыдолчеи гIулакхашта йоагIаш йолча правовой нормай йоккха массив чулоацаргйола советски законодательствана реформа елга. Законодательство кердадоаккхача цIенхаштта теркалъе еза, законо бокъо ца лучунгара дIа мелъийккхар де бокъо йолаш да, яха принцип.

Боккха лоархIам болаш ба судебни органий болх. Правосуде тараз нийса хиларах тийша я дуккхача наьха кхелаш, цар бокъонаш лораелга, закон толхадаьр доагIа таIазар ца деш ца вуталга. Цу хьалашка чIоагIа лоархIам болаш да вай демократе системе суда лоархIам ленински тайпара бIаргагуш хилар юха дийнделга, судахой цхьаннех а тийша ца хилара, закона мара уж кара ца хилара принцип цIенхаштта чакхъяхар. Цунна йолча лоархIамегIча гарантех цаI хинна дIаотта мег лакхехьа латтача халкъа депутатий Советаша йIафхагIа йолча хана, масала, итт шера, судаш хоржаш хилар.

Общественносто дIадех суд ца лархIара, цун балха юкъегIертара тIехьара бехктокхам чIоагIбелга, оагIонаш яхье йовлари цар нийсхо хилари, гласности гIулакх гуччахьа леладари, моллагIа дале а, доацр кхолла гIертар, бехке баргахьа увзалга юкъера дIадаккхар, бехке ца хилара презумпце принцип лоарзагIа ца доалаш вахаре чакхъяхар санна йола судопроизводства демократически юхьигаш цIенхаштта лораяр Iалашделга.

ДоагIаш оттаду халкъа заседателий лоархIам лакхбарах дола дош. Масала, теркам тIаозаш я чоалханегIа долча делашка хьожача хана уж дукхагIа хилийтарах йола предложени.

Цудухьа, новкъостий, йоккха судебни реформа ца йича даргдоацача кхьчад вай.

Къаьстта ала деза прокуратура лоархIамахи бехктокхамахи. Укх тIехьарча ткъаьх шера кхы тIа а цунна тIадехка хиннад законноста тIахьожам лоаттабара йола цун функцеш иштта е вешта, шоллагIча а кхыметтел кхоалагIча а плане йоахаш хинна дуккха а декхараш. Из лоарзагIдалар дIадаккханза даргдоацаш лаьрхIад КПСС ЦК-с, ленински позицегахьа юхадерзаран советски законаш массе а метте а цIена а кхетадаран, царех пайда конаш массе метте а цIена а кхетадаран, царех пайда рорий функцей керттера декхар а оттадеш.

КПСС ЦК ГЕНЕРАЛЬНИ СЕКРЕТАРА М. С. ГОРБАЧЕВА 1988 ШЕРА 28 ИЮНЕ КПСС XIX ЕРРИГСОЮЗНИ КОНФЕРЕНЦЕ ЯЬ ДОКЛАД

Зуламаш дарца лоаттабу къовсам чIоагIбара лоархIаме хьал да уголовни, тIаккха процессуальни исправительно-къахьегамен законодательство хувцара тIехьа дIаболабаь болх, дегIаахара вай ханарча этапе обществос дIадехарашка хьежжа цун нормаш тоа а еш.

Боккха теркам тIабахийта беза милице болх тоабара. Укх тIеххьарча шин кхаь шера партийни комитетийн къахьегама коллективийн рекомендацегIа цунна чубаьхкаб итташ эзараш коммунисташи комсомольцаши — болхлой классеи ахархойи викалаш. Ховш ма хиллара, балха тIа иштта цIенхашттара кхоачамбоацараш, хIаьтахалахете а, злоупотребленеш хьахулийташ хинна МВД органаш IоцIенъяра гIо дергда цу гIулакхо. Милице балха боарам цIаьхха хьалъайбе вайна гIо де декхарийла дола керттерадар да кадраща бу болх, царна политически кхетам балар, юридически кийчои профессиональни говзали лакхъяр.

Хьаллаца йоагIаш я уголовни керттера дешаш тохкалга укх гарггарча хана МВД следственни аппаратага дIадаларахи милице моттигерча органашта чуйоагIаш хургйоацаш, из ший лоIаме структура санна хьакъоастаярахи йола предложени. Хеттача бесса, цо таро лургья зуламаш дарца лоаттабеча къовсаме, общественни порядок лоаттаеча советски милицех дикагIа пайда эца.

Гражданий бокъонаш лораелга чIоагIдар духьа ше управлени еш йола ассоциаци хургйолаш адвокатура лоархIам айбарах, иштта уголовни гражданскии дешашка хьожача адвокаташа кхы а хьинарегIа дакъа лацарах дола дош оттадича бакъахьа хургда.

Вай экономика боахама реформа принципашка ярарца дувзаденна хоадамболлаш чIоагIъе еза Советий, министерствай, ведомствай, боахамеи кхыйолчеи организацей, паччахьалкхен арбитража органий юридически служба. Хозрасчетеи самоуправленеи хьалашка, договорни гIулакхаш кхы тIа а дукхагIа производственни бувзамашка чудовлача хана юридически службай тешшаме бола болх хьалхарча лоархIаме хургба. Из ца хуле, дувца хала да перестройка йодача хана хьахулаш дола дуккха правови а кхыдола а дешаш грамотно къестадарах.

Цун керттера лостамаш къаьсттача резолюце вай конференце къоастаде могадеча а лерхIаш йолча а правовойи судебнии реформо шеко йоацаш дIадехаргда цIенхаштта кадраща Iалашо елга. Юристаш кийчбараи юха кхы тIа а кийчбараи лаьрххIа йола программа ца оттайнча яргьяц укхаза. Цунца цхьана къоастаде деза тIехьатетта йиш йоаца юридически кадрай материальни Iалашон дешаш а. Юридически всеобуч дIайолае еза школагара, дIахояхьа еза из техникумашкеи вузашкеи, предприятешкеи учрежденешкеи. Сона хет, дуккхача къахьегамхой правовой знаней лардаш кхетаяра, вай мехкара правопорядок чIоагIъяра материальни хьашташ лакхдаро, хозрасчета хьалаша шоаш а дуккхача даькъе гIо дергда, аьнна.

7. Политически системера общественни организацеш

Советски политически система лоархIаме дакъа да общества тайп-тайпарча социальни тIоаний хьашташ хьахьокхаш йола общественни организацеш. Профсоюзаша, комсомола, кооперацe, кхалнаьха а кхыйолча а организацеша социалистически гIишло хьалъеча лоархIаме моттиг дIалаьцай. Тахан а лех цар шоай болх хьинарегIа бергбола общество революционни хьисапе кердаяккхара шоаш юкъехьу дакъа алсамдаккхара тIадерзадаь наькъаш. Цхьабакъда, общественни организацешка — уж мелла башхалонаш йолаш яле а — перестройка ледара а лазар деш а чакхйоал. ХIанз а чIоагIа я гIулакх къаьнача тайпара, партийни а паччахьалкхен а органаша фу оал-те яхаш дара оамал.

Мехка юкъерча хьало, тIаийцача цхьайолча политически решенешеи законодательни акташеи общественни организацешта таро лу шоай творчески потенциал перестройка процессана хинарегIа юкъекхахьа. ХIанз тIаэца кийчдеш да профсоюзий бокъонех, кагирхоех, шоай лоIамеча обществаех, общественни самодеятельноста органехи шоай лоIамеча общественни объединенехи дола законаш. Долче, хIанзле а дика предпосылкаш я кердача хьалашка общественни организацей болх эргабаккхара.

Цхьабакъда, дош, шеко йоацаш, духхьал решенеши законодательни акташи тIаэцарах латтац. Керттердар фуд — из да мишта кхетабу общественни организацеша хIанзарча этапе шоай лоархIами моттиги. ХьагучогIа, конференце массе оагIорахьара ювца еза вай общественни организацей болх хьинарегIа барца ювзаенна проблемаш. Цунца дувзаденна массехк сайна хетар ала лов сона.

Хьалхарча даькъе профессиональни союзех аргда аз. Шеко яц, уж шоай лоIаме хилара шиш а беш, цар шоай балха малагIа эргалонаш е еза нийса рецепташ тела вайна хьашт дац. Цу тIа цох лаьца къамаьл-м профсоюзий XVIII съезде а хиннад. Керттердар — профсоюзни организацей шоай вахаре демократизаци яр, къаьстта къахьегама коллективий боараме а долаш, общества демократически даькъе кердаяккхара процессо хьахулийташ дола керда хьал кхетадеш уж хилар.

ХIанз дика таронаш хьаеллалу паччахьалкхен органаша кхоачашъеш йола цхьайола функцеш общественни организацей кара дIаялара. Вай дог даха йиш йолаш да, профсоюзаш самоуправленчески юхьигаш чIоагIъяра чIоаггIа тIакхувш хургья, аьнна. Къахьегама коллективий самоуправлене къахьегача сага демократически бокъонаш бахьан къовсам лоаттабар санна йолча профсоюзий функце лоархIам хьалъайбу. Демократизмана аьттув бара хьакъеха шоаш тIатеIIа беча балхаца профсоюзаша тоъал чIоагIа влияни е йиш я наьха хьаькъалаштеи уйлаштеи, инерци дIаяккха царна новкъостал де, коллектива а общества а гIулакхашта кулгалде къахьегамхой шерагIа юкъе оза а йиш я.

КIезиг ца балара меттел кхы а боккхагIа хул профсоюзаша къахьегамхой социально-экономически хьашташ лорадара лоархIам, хьалхарча аргIагIа къахьегам лорабара, техника кхерамзлен, социальни страховане, наьха салаIари быти вIаштIехьъяккхара даькъе а долаш. Долче — профсоюзаша шоай реальни моттиг хьалаха а еза, экономически реформа кхоачашъеча кхы а хьинарегIа дакъа лаца а деза, хIана аьлча цу наькъаца мара могаргдац вайна болхлой класса, берригача къахьегамхой вахара хьалаш тоадара даькъе хоалуш дола хувцамаш де.

Профсоюзий, хIаьта иштта кхыйолча общественни организацей санна, лоархIам айбе аьттув лургба государственни Iаьдала лакхерча органе цар викалал хиларо.

Тахан вайна гу, перестройка идеяшта гонахьа советски наьха дерригa ноахалаш вIашагIкхеташ латталга. Цун идеяш цхьатарра жоп луш я ха яхача, социалистически дегIаахара хьалхарча итташ шерий халонаш лайнарий, Сийлахь-боккхача Даймехка тIем тIа Даьхен кортамукъале лораяьрий, тIом чакхбаьнначул тIехьагIа мохк метта боалабаьрий хьашташта а, хIаьта иштта хIанз мара кхувш ца боагIарий, вай Даьхе прогресса кердача доазонашка яккха езарий хьашташта а.

ХIара ноахал вай юкъарча исторе чухь ший дош ала дезаш да. Вай дерригаш а цун доакъашхой а из хьакхоллараш а да. Цхьабакъда, къаьстта къона нах ба Советий Iаьдал лаьттача шерашка хьаIайна Iалаьмате йоккха экономически, Iилма-технически, интеллектуальни потенциал биззача боараме гучаяккха, из дуккхаза ебае, перестройка сийлахь-доккха де лерхIараш кхоачашде дезараш. Вайна гу, кагирхой, духхьал дерригача халкъо лоаттабеча къовсаме доакъашхой хинна ца Iеш, цун «тIах» аьнна, инициативни низ хулаш латталга. Советски кагирхой политически а къахьегама а потенциал Iалаьмате йоккха я. Цхьабакъда, биззача боараме из мукъаяккха, къоначар хьинар перестройкагахьа дерзаде вIаштIехьа хургдац укх тIеххьарча итташ шерашка кагирхошца беча балха вай нийсдалийта цIенхаштта кхоачамбоацараш хаьдда дIадаьхача мара, цу хана цун адресагIа хоза къамаьлаш дукха дувцар, хIаьта кагирхой баха кийчбара, уж общества политически а экономически а сфераштa юкъеозара реальни гIулакхаш кхоачам боллаш дацар.

КПСС ЦК-с могаю комсомола Центральни Комитета а комсомольски организацей а цу хьакъехьа йола нийса уйлаш.

Вай лерхI, хIанзарча хьалашка КПСС а паччахьалкхе а кагирхошца гIулакхаш леладара тIаерзаяь корта болаши бIарччеи политика йолаш хила еза, аьнна. Цу хана из кхоачашъяра юридически, экономически, политически механизмаш кийчъе еза. Парте, паччахьалкхен, ерригача общественни организацей балха къаьстта лостам из хилара тарра, цу политика чулоацам — кагирхошта биззача боараме шоай уйлаши энергии гучаяккхара, социализма духьа шоай творчески потенциалах пайда эцара тароналш стимулаши хьаяр.

Вай кагирхошцарча отношенешка бизза политически тешам гойта беза, кагирхошца къамаьл дара оамал хувца еза — «даьша» «бераштa» дерригa хьалхадахара оамало общене-диалога моттиг дIаяла еза. Нагахьа санна воаех бола кагирхой тешам бизза меттаоттабе вай гIерте, царца къамаьл де, нийсархошца санна гуччахьа, цIена къамаьл де Iомадала деза вай, из деча хана дицде йиш яц — духхьал бакъдолчо мара новкъостал дергдац вайна. Бакъдар мелд хьежжа хургба тешам а! **(ТIоараш тох).**

Вай Iомабе беза кагирхой вай идеалаш бахьан къовсам лоаттабеча, низ ца кхобеш хилара. Бакъда, цу цхьан ханна гIозача, дог тIаозача, диззача вахара хьалаш хьаде а деза вай. Цох лаьца дувцаш, новкъостий, гуччахьа ала лов сона, дувцар кагирхошца цхьа ший тайпара ловзарграш дарах, опека а массадолчоа кIинтIерадовлара а кердача формех дац, аьнна. Из-м кагирхоша шоаш а тIаэцаш дац. Вай отношенеш латта еза доттагIлен а сий дара а принципаш тIа, социалистически общество кердаяккхара декхараш кхоачашдеча доаггIар хьадехаш, гIулакх хьинаре дIа-хьа деш дIадаха деза вай.

Цунца дувзаденна чIоаггIа боккха лоархIам болаш да комсомола хIанзарча лоархIамах дола дош. ВЛКСМ — парте кулгал а деш, болх беш йола советски кагирхой политически организаци. Тахан а цун балха керттердар — ленински ориентираш: кагирхой коммунисташ хила кийчбар, Коммунистически парте политика чакхйоахача хьинаре дакъа лацар.

Вай массане а комсомол кагийча нахаи мехкараштеи коммунистически кхетам балара школа, бокъонца йола демократе школа, творчески, инициативни нах хьаллоацаргбола, шоашта хетар хьаоалачара гласность, гуччахьа дувцари, дискуссионности кагирхой хьашташ практически кхоачашдарца, социальнии экономическии хувцамаш деча уж хьинаре юкъеозарца вIашка доагIаш йола новаторски учрежденеш санна бIарга го безам ба. Дувцар да, ВЛКСМ цхьаккха новкъарле а ца еш, лакхехьарча указанешка ца а хьежаш, шоай къонача низеи хьинареи потенциалах бизза боараме пайда эца таро хиларах.

ХIаьта партийни комитеташа комсомол организационно шоай лоIаме хилар, цун союза чурча вахара дерригa дешаш шоаш къестаде бокъо хилар лархIа а лораде а, парте политика оттаеча, чакхйоаккхача дакъа лаца, партийни, советски, боахамий органашка кагирхой хьашташ хьаллаца доагIа. Перестройка дIадех къона ноахала Советашка, профсоюзни, иштта кхыча общественни организацешка дуккха викалаш хулга, къонача наха доалдара Iилма карадерзаделга, майрра паччахьалкхен а общественни а гIулакхаш шоай бе дохкилга.

Новкъостий, вайна хьалхашка хьалкхувш, хьахулаш латт керда ноахал — перестройка ноахал. Керда тIехье кийчъяр — вай парте, вай ерригача общества бехктокхамегIдола декхар. Гуш ма хиллара из дош геттара лоархIаме да, цудухьа гарггарча хана из парте ЦК Пленуме лаьрххIа дувца деза.

Социальни хьаштий проблемаца дувзаденнача паччахьалкхен лоархIам болча цхьаькха цхьан деша теркам тIаоза безам бар са. Из кхалнахах дола дош да. Вай дуккхаза чIоагIдаьд, вай долча из дош кхы дувца ца дезаш къоастадаьд, яхаш. Ма дарра аьлча, вай дIакхайкадаьд кхалсагеи маIача сагеи цхьатарра бокъо хилар, дукха хIама ца эшаш цар массайола профессеш караерзаелга Iалашдаьд, цхьатаррарча къахьегамах цхьатарра алапи лулга вIаштIехьдаьккхад, иштта кхыйола бокъонаш еннай. Дерригa а нийса да. Цхьабакъда, гIулакх кхыча тайпара латт, царна дувцилга йоацаш денначунца цхьана хIанз а тIехьа кхалсага шоай бокъонех биззача боараме пайда эцара новкъарле еш дола гIулакхаш тIадиссад. Из быт лерттIа вIаштIехь ца яккхар, берий учрежденеш ца тоъаш хилар, гIулакх дара а торговле а сфера балхара кхоачамбоацараш — из дерригa кхалнахага кхоач.

Иштта укхаза а социальни сфера дегIакхувлача остаточни принцип Iаьткъай. Цхьабакъда, цу тайпара хьал кхы дIахьорча шерашка а латта мегар, хIана аьлча, кхалнаха хетар кхы Iа яха теркал ца деш хиларах. Кулгалдеча органашка а цар хила богIача тайпара дукха викалаш бац. Вешта, бIарчча хьанийцача Октябрьски революци яьнначул тIехьагIа дегIааха болабенна кхалнаьха болам бовш-бовш дIабайра, е формальни маIан тIаийцар.

Перестройкас уж дерригa дешаш ира оттадаьд. Хьаяьй, хIаьта нийсагIа аьлча, — юхаметтаоттаяй массови кхалнаьха организаци. Цхьабакъда, из — организационни мара яц, хIаьта а из гIулакха лоархIаме оагIув я. Вай ма хулла хьал бокъонца хувцилга, кхалнаха лохера денз лакхе кхаччалца кулгалдара органашка шерра никъ хьабелалга, кхалнаьха хьашташ хьалхьоадеш дола дешаш уж юкъе боацаш а, цар белггала хетараш дIа ца лоархIаш къестаде йиш йоацилга вIаштIехьдаккха деза.

Перестройка цхьаьккха цхьа дика белгало — из дерригa тайп-тайпара социальни хьашташ хьахьокхаш йола общественни организацеш чIоаггIа дегIаахар. Укхаза юкъе йоагIа тIемеи къахьегамеи ветераний организацеш, Iилма-инженерни обществаи а театральни деятелий а союзаш, Советски культура фонд, Берий фонд, Iалам, исторически памятникаш лорадара йола тайп-тайпара обществаш, милосерде болам. БIарчча хьанийцача — халкъа самодеятельноста дика гIулакх, из мамогга хьаллаца доагIа.

Бакъда, ца гуш диса йиш яц общественни хьинар айденнача тоатоле перестройка лерхIаращца, халкъа хьашташца гаьнна вIашкадоагIаш доаца хьашташ дола къаьстта группаш хьахилар. Цхьабакъда, цар белгалдаккхац юкъара хьал, иштта хIанз дувцар царех дац. Сона хетачогIа, партийни организацештеи къахьегамхоштеи социалистически общество эргаяккхара бокъонца тIехьабараш социализмаца ца доагIараш хьалхадоахарех хьакъоастабе могаргда.

Исторически хьа а хинна, мехка чIоагIъеннача цхьан партийни системе вайна эш парте а обществе а тайп-тайпара хетараш, критика, самокритика вIаши духьалъоттаяра лаьрхIа массаза болх бергбола механизм. ДегIаухача демократизаце хьалашка из дош вахарера лоархIам болаш да. Духхьал иштта кхетадеш хиннад парте чурча демократе маIан, фракционность мога ца еш, кхыча тайпара уйла еш хиларах шийца цхьан парте болча новкъосташта низ бара духьал хиннача В. И. Ленина. Вай вахарпара дIакъаста йиш йоаца белгалонаш хинна дIаотта еза массазара, конструктивни политически диалог, дискуссей культура, общественни уйлаш Iомаяри цун учет яри.

Тахан из дара хьалаш долаш да. Мехка, ма дарра аьлча, перестройка яра бола парте никъ хьаллацара халкъа юкъара патриотически болам хьакхоллаш латт. Цо общество тоаяра тIехьа дола дерригa низаш — коммунисташ, комсомольцаш, парте боацараш, динах тешараш, кхалнах, ветеранаш, кагирхой, ерригача керттерча общественни организацей викалаш юкъеоз. Цу боламо хIанзарча общественно-политически вахарера кIоаргара процессаш хьахьокх, перестройка гIулакхе толам боаккхаргхиларах бола тешам чIоагIбу. Митингашка, собранешка, прессе цу болама перспективах, цун балха хила мегаргйолча формех йола тайп-тайпара предложенеш тел. Хьадувла, из дош а дувца вай.

III. КПСС КУЛГАЛДАРА БАЛХАИ ЧУРЧА ВАХАРАИ ДЕМОКРАТИЗАЦИ ЯР

Новкъостий! Перестройка чакхйоаккхача юкъа воай уйла юха а юха а тIаерзаю вай партегахьа, цу революционни процессерча цун моттига а лоархIама а.

Дог гIоздоаха хIама да парте беча балхаи цун кулгалдеча лоархIамаи хьакъехьара дешаш укх тIеххьарча хана вай общества теркама юкъамоттиге латташ хилар. ХIаьта из — перестройка леламах, хургдолчох дола ший сатувсараш халкъо партеца дувзаш хилара бухсоццашагIа долча тешалех цаI. Кхыметтел чурапартийни проблемаш а тIехь дерригача халкъа хьашт дола предмет а хинна дIаэттай.

1985 шера апреле керда никъ хьалха а баьккха, КПСС бакъдир общества программни лерхIараш кхоачашдер духхьал ше йолгах, кердадовлара новкъа мохк дIабига могаргдола политически низ духхьал парти йолгах. Кризиса хьалхарча ситуацени застойни явленейи бахьанаш майрра гуча а даьха, эттача хьалах бола бехктокхам шийна дIатIанийцар парте. Ше беча балхага, кулгалдара методашка объективно хьежар из, шийна ха а ховш шийна дIатIанийцар общественни критика.

КПСС XXVII съезде, хIаьта къаьстта ЦК 1987 шера январски Пленуме а еш, критически анализ яьяр бIарчча хьанийцача обществе хинна а ца Iеш, иштта партс шийна чухь а укх тIеххьарча итташ шерашка хиннача негативни процессашта. Вай жоп дала дезаш дар принципиальни маIан долча хаттараштa: бокъонца йола демократически организаци, къахьегама халкъах яккха йиш йоаца маьже санна хьакхелла йолча КПСС-а хIана мегадац Сталина личноста культаца дувзаденна дола социализм телхаяра процессашта духьалъотта. ХIаьта цул тIехьагIа ленинизма принципаш тIара дувлар хьагуча а даьккха, харц а даь, из бахьан долаш мехка дегIаухачара цIенхашттара застойни явленеш хилийта таро енна тIагIоллара хувцамаш дарах кхоачам а баь хIана Iийнай из?

Цу гIулакха эггара хьалха дала дезаш дола жоп хьадоагIа парте шийна чухь, цун балха тIа а къахьегамхошцара бувзамашка а Ленинеи цун соратникашеи дуккхача шерашка низ тIаухийташ вIашагIъехка йола, духхьашка денз цунна чуенна йола дуккха а демократически большевистски традицеш йоаярга дига йола белггалара деформацеш хинна хиларах.

Партийни балха овлангара денз перестройка яра декхар оттадаьд КПСС XXVII съездо, чурчапартийни вахара демократизаци елга хьалхадаьккхар. Бакъдолчун урокаша сомадаьккхад вай мугIарашка ше-ший сакхетам а ше-ший цIенвалар а дегIаухилга. Обществе шоаш хьинарегIа хьагучабувлийта, кхоачашдинза дяргдоаца дешаш майрагIа увттаде а къестаде а болабеннаб коммунисташ, партийни организацеш, партийни кепайоазув.

Атта деце а, халонаш йоацаш деце а, тIа-тIа дегIайоагIаш латт кердадовлара процесс. Цхьабакъда, парте вахаре бокъонца дола кIоарга хувцамаш хинналга бакъ а деш, дувцаш дар долчча тайпара гуччахьа хургдацар, нагахьа санна дерригa а хIанз а тIехь дикагIча хьале дац, аьнна, вай аьннадецаре. Парте ерригa организацеш яц кердача дIадехарашка хьежжа шоай болх эргабоахаш. Партийни болхлой, комитетий а тIехь, цхьадола дакъа консервативни позицеш тIара къамаьлаш деш ба. Дуккхачарна атта керта чубоагIаш бац балха керда методаш караерзаяра, гласностеи демократеи хьалашка гIулакхаш леладе хара бола кхетам.

Да а да из иштта. Цхьабакъда, конференце делегаташка, дерригача халкъага ала лов сона керттерчох — лостам луш бола парте болх боацаш, цун политически никъ вахаре кхоачаш ца беш перестройка декхараш кхоачашде йиш яц. **(ДIаьхдаь тIоараш тох).** Политически а, идеологически а, организационно а кIалъюсаргъя перестройка.

Хувцамаш хулаш латтача хIанзарча этапе общества кулгалду низ ше хилара тарра биззача боараме пайда эца беза КПСС ший функцехи декхарехи. Цхьабакъда, политически лидерства цIенхашттарча лоархIамо дIадех хIанзарча хьалашка беча партийни балха хаьддача чулоацамах бухсоццаш дувца дезилга.

I. Биззача боараме юхадийнъе партена чура демократи

Фуд укхаза керттердар? Тезисаш тIа белгалъяьккха я КПСС ЦК принципиальни позици. Из дагайохийт аз шоана: «Марксистско-ленински хьехамах ког-гIортолга а еш, парти декхарийла я общественни дегIаахара теории стратегии, чура а арахьара а политика оттае, социалистически кердадовлара идеологи хьае, наха юкъе политически организаторскии болх бе, кадрашта кхетам бала а уж дIа-са нийсъе а».

Политически авангард хиларах тарра, КПСС функцеш белгалъяьхай вай. Цхьабакъда, уж функцеш кхоачашъяр духьа ший гIулакхаш, балха стиль, методаш а формаш а кердаяха декхарийла я парти — юххьанцарча организацегара денз Центральни Комитетага кхаччалца. Цун политика кхоачашъяр духьа, халкъа хьашташ бахьан бокъонца къовсамхо а хинна дIаотта везаш ва хIара коммунист.

ХIаьта укхаза лоархIаме да вай воашта раьза хIана дац, воай партийни цIагIарча гIулакхий хьала геттара ира йола критика хIана ю къоастаделга. Фу хиннадхьогI укхаза?

Эггара хьалха из да КПСС вIашагIйоллара а цо болх бара а кIийленга йилла демократически централизма принцип белггаларча этапе дуккхача даькъе бюрократически принципа хийца хинна хилар. Хьалхарча аргIагIа из нийсденнад юххьанцарча партийни организацей, мугIарерча коммунистий лоархIаме дакъа парте беча балха чулоацама влияни яра бокъонца йола таронаш йоацаш дисар бахьан долаш. ЦIенхаштта телхадеш хиннад ерригa партийни органаш, цар кадраш партийни массай хадданза болча тIахьожама кIал хила декхарийла я яхаш дола лоархIамегIдола ленински дIадехар. Парте хинна дуккха а негативни явленеш ювзаенна я иштта хержача органий лоархIам лаьгIбарца, массадолча боарамашка аппарата лоархIам ма могга шербарца.

Ца аьлча даргдац иштта кхыдолчох а. Цхьа уйланигат долча наьха организаци санна хургйолаш вIашагIъелла хиннай В. И. Ленина вай парти, цун вахара закон хиннад ерригa проблемаш паргIатта ювцилгеи решенеш тIаийцачул тIехьагIа хьа мел дечун цхьоагIо хилари. Цхьабакъда командно-административни система чIоагIъяларца партийни новкъостала атмосферас тIа-тIа ший моттиг дIалуш хиннай приказийи хIама кхоачашделгаи, хьакимаштеи подчиненнештеи партийцаш бекъара, коммунистий нийсхон принцип телхаяра кIийлен тIарча отношенешта. ХIаьта наг-наггахьа цу тайпара хьал ла йиш йолаш из хилара мукIарал деш хиннадале а, вахаре дар дерригa а къаьнарча тайпара дусаш хиннад.

Хьадувла дагадох вайна, ЦК 1964 шера октябрьски Пленум а, долчча тайпара дийцача, партийни вахара ленински принципаши нормаши юхаметтаоттаяра лозунга кIал чакхъяьнна хилар. ХIаьта реальни процессаш-м кхыча оагIорахьа ма яхарий, меттахьа ца довлаш латтара шерашка цкъазза геттара дегаза бола чулоацам а хулаш. Юхьанцарча партийни организацей, хержача органий члений хьинара Iаткъаш хилар кадраш хувцаялара процесс юхасецаяр — коммунистий бIарччача ноахалий аьттув балансар парте вахаре доаггIача тайпара дакъа лаца. Вокх оагIорахьара, кулгалдеча балхаш тIа шераш доахаш баьгIарех дуккхабараштa хетаделар шоаш гIалат бала а хувцабала а йиш йоацаш ба, аьнна. Хержача наьхои партийни аппаратеи зIамига доацача даькъа бехктокхам лаьгIбалар, партийни массашта, къахьегамхошта уж хийрабалар, хIанз вайна ховш ма дарра, чакхдувлар политически а нравственни а сий дожарца. Духхьал укхаза да перестройка еча юкъа гучадаьнна Iаьдала гIулакхаш харцахьча оагIорахьа леладара, моральни хьисап вонгахьа хувцаденна хилара сийдоацача фактай овлаш.

Хала а хеташ дувц аз цу явленеех. ЧIоаггIа Iаьткъад уж партеи цун организацейи балха. ГIулакха из оагIув цIаккха йицъялийта йиш яц вай. Цхьабакъда, йолаш я кхыйола оагIув а — вайна геттара а принципиальни яр. Цу дерригача шерашка атта доацача хьалашка — объективни а субъективни а — дог цIена шоай партийни а граждански а декхар кхоачашдаьд миллионаш болча партийцашеи эзараш йолча партийни кадрашеи. Сийленца хьаенай цар революце байракх, шоай участкашка дерригa шоай де низ дIакхоачар даьд мохк дегIакхувлара, социализма духьа. Иштта из ала йиш йолаш да дуккхача вай кулгалдеча кадраех, боахамий кулгалхоех а специалистех а, Iилманхоех, культура деятелех.

Партийни гома чу кIоаргга яхаш хиннай ленински традицеш. ФуннагIа нийсденнадар, аьнна, духхьал парте хьаIовш а вIашагIкхеташ а хиннад социально-экономически политике чIоаггIа гола тоха а перестройка, кердадовлара наькъа тIа довла а мега дола низаш.

ЦК апрельски Пленум тIагIертта тIехьа хилар КПСС-а демократизаци яра, цун болх гуччахьа хилийтара, партийни вахара, хIаьта эггара хьалха юххьанцарча партийни организацей гIулакхаш тIа, парте хержача органий балха тIа ленински нормаш йизза юхаметтаоттараяра.

Цу хьакъехьа ЦК Тезисаш тIа хьалхьоаьйча уйлаша шерра дискусси дIа-са йоаржайир духхьал парте йоаржаяь ца Iеш, иштта бIарчча хьанийцача обществе а. ХIара коммунист, хIара юххьанцара партийни организаци, хIара партийни комитет бокъонца бола динамични политически низ хилар бIаргаго хьашт долаш ба берригa советски нах. Конференци хилалехьа яьча дискуссе кердача тайпара дувца оттадаьдар партийни собраней лоархIамах, партийни организацешеи партийни комитеташеи, хIара коммуниста беча балха формаех дола дешаш. ХIаьта из кхетадеш а да, хIана аьлча духхьал юххьанцара партийни организаци я хIара къахьегама коллектива органически дакъа, общества вахаре парте хадданза дакъа лоацаш хилар хьахьокх цо.

Цу гIулакха лаьрхIа парте чухь юхаметтаоттае еза принципиальноста, гуччахьа хилара, дискуссей, критикаи самокритикаи, сакхетамеча дисциплина, партийни новкъосталаи шеко йоацаш болча сага ший бехктокхамаи гIулакхаца хилара йола атмосфера. Духхьал цу лостамагIа хIанз дIа-са яржаш латт партийни организацешкара процессаш, хIаьта конференце декхар — тIагIерттa уж хьаллацар, царна шерра паргIато хийцца хьаеллар.

ХIанз кердача тайпара оттаде деза ше болх беча моттигера долча хьалах, перестройкана цо юкъекхухьача цун ший даькъах, ший коллективо чакхдоахача гIулакхех болча хIара коммуниста бехктокхамах дола дош. Из кхы а лоархIаме да, хIана аьлча хIанз а тIехь дуккхабараш леткъ: юххьанцарча партийни организацешка дIакхаьчаьяннаяц перестройка. ХIаьта малав-хьогI цу гIулакха бехке вар? Хьадувла, тахка вай из.

Перестройка яра бола политически никъ белгал а баьккхаб съездо. Балха лоархIамегIа дола лостамаш белгалдаьхад ЦК Пленумий решенешка. ТIаийцай вахара бе-беча сферашта йоагIаш йола законодательни акташ. Парте а обществе а хьаяьй гласность хилийтара атмосфера, даькъал а ювцаш къоабалъю инициатива, ший лоIаме хилар, граждански позици. Дуккхача коммунисташа, комсомольцаша а парте боацараша а хьинаре, шоай дего ма яххара болх бу социалистически кердадовлара тIехьа лоаттабеча къовсама тайп-тайпарча участкашка. ХIаьта вожаш хургдар малагIа да-теш, яхаш, хьежаш багIа. Хьагучадувлаш да къаьнара, тIехка тIумарах денна лазар: указанешка хьежаш багIа. ХIаьта указанеш а-м йолаш я ма йий, новкъостий, бакъда, кулг а лаьца коммунисташ лелабар а товш дац.

Духхьал цунца бувзам болаш да партийни мугIарашка ший тайпара дола хьажар чакхдаккхара Тезисаш тIа гIоттадаь дола дош таханарча дено ирра дIадехачун лоархIам болаш хилар. ХIанз вайгара хIаранегара дIадехар да перестройка декхараш кхоачашдаь духьа гIулакхаш а, реальни болх а белга. Коммунистий авангардни лоархIам тахан бакъбе беза, новкъостий, гIулакхашца. **(ТIоараш тох).**

Бакъда, шин тайпара а болаш, цунах шеко ераш а ба. Цхьаболчар йоах аттестаци ярах хIама хургдац, парти цIенъе, из балластах мукъаяккха еза. Перестройка яран демократизацеи хьалашка цу тайпара дош дувцар нийса доацилга лерхI оаха, ЦК долчар. Ер да цун бахьан. Хьинар кIезига долаш, партийни организацеца бувзам боабаьраш, цу балласта чубоагIаш бараш ба, аьнна, хIанз дукха ха йоацаш лоархIаш хинначарех дуккхабараш вахаре хIанз шоай моттиг хьалаха гIерташ ба. Парте гIолла бола новкъостий ма могга чIоагIагIа сий а деш, лархIа беза. Перестройка доазол дехьа вита йиш яц цхьаь цаI дог-цIена вола болхло — цу тIара дувцаргда вай. Ленински, большевистски хьисапе да из. **(ТIоараш тох).**

Кхыбараш кхер, аттестаци елга, тахан хьинаре позици йолчарцара чIир лехарга, бекхам барга ялар, шоай эгоистически хьашташ хьалхатеттача наьха цхьайолча группана новкъа ба уж.

Сона хетачогIа, цу цIенхашттача гIулакха цIенхаштта уйла йой, царех а вокхарех а кхера дезац. *Парти ше IоцIенъялара идея хьалхайоаккхаш аттестаци елга уставни нормашка хьежжа, лерттIа йолча демократически процесса гома чу, йийллача партийни собранешка хургдолаш лерхI вай*, лаьрххIа йолча «тройкашеи» «пятеркашеи» дакъа лоацаш а цар къайлагIа ювцаш хьулаяь характеристикаш увттаеш хургдоацаш а. Аттестаце процесс ше коммунисташта кхетам лу школа хила еза, из школа яьккхараш партийни новкъосташха вIаши чIоаггIа бувзабенна, перестройкас вайна хьалхашка оттадаь декхараш кхоачашдара тIехьа де лерхIараш цаIаш хиларо вIаши кхотабаь болаш хила беза.

Цхьаькха дош — геттара лоархIаме дош — из да нах парте хьаийбелга. Вай хаьдда мукъадовла деза моллагIа тайпарча разнарядкаех, партена чIоаггIа лоархIаме дола из дош бюрократически хьисапе къестадарах. Парте отташ волчун дикала керттера критери — перестройкацара цун позици а цу юкъе цо бокъонца лоаца дакъа а. Из хьадеха деза массанегара — болхлошкара а, ахархошкара а, вай интеллигенце викалашкара а. Вайна массанена а дика хов, нах къахьегама коллективе дикагIа бовзаш хилар. Цига ховш хул дего хьалхадаьккха парте водар малав а, шийна аьттув лехар малав а.

Предложенеш ух парте баха дикагIбола нах юкъарчал доацаш къахьегама коллективаша белгалбе беза, яхаш. Опыто бакъду, парте дIаэца, аьнна, луш йола заявленеш къахьегамхой собранешка йийцача нийса хилар. ХIаьта, кхетадеш ма дий. КПСС членалла саг дIаэцаш хилча коллектива хетарашка коммунисташ теркам тIабахийта хьажа безалга.

Парте хержача органех. Укхаза дуккхадар хувца деза, кардинальни хьисапе а хувцаш. Эггара хьалха, уж коммунистий викалий полномочни а лоархIаш хержача органий сий юхаметтаоттаде деза. Секретараш а, бюро а, партийни аппарат хIаьта-вета а хержача партийни органа тIахьожама кIал хила еза. ХIанзчул тIехьагIа, кхы дIахо цIаккха а хила йиш яц, бюро членаша е партийни аппарата болхлоша хержача комитетий членаца командни стиль лелаеш йола моттигаш.

Кхы кIезигагIа а доацаш, хьаштдале, боккхагIча а лоархIаме хила а мег, партийни комитеташка дувца кердача хьалашка парте авангардни лоархIам чIоагIбара, наха юкъе цо беча организаторскии политическии балха хьакъехьара эггара а доккхагIдола принципиальни дешаш увттаделга. Хаьдда дIаяккха еза коммунистий партийни собранешка дувца итташ кагий. кIезига лоархIам бола дешаш увттадеш йола практика. Дешаш кийчдеча а дувцача а хана цIенъяь дIаяккха еза организованность, хестаделга, даьсса хабар. Ерригача хержача органашка керте латта еза гуччахьа, критически кхетаделга, гIулакх лерттIа хилар. Из иштта хила деза партийни аппарата гIулакхашца а, балхаца кIал гIолла дувцараши цайоагIа къайленаши хургйоацаш.

Дерригa мел аьннар, диззача даькъе парте а обществе а къаьсттача хьале йолча КПСС Центральни Комитета а доагIа. Съездашта юкъерча хана укхаза чакхдоахаш да-кх чурча а арахьарча а политика лоархIамегIдола дешаш. ЦК-ас болх мишта бу, малагIа дешаш дувц, малагIа решенеш тIаийю, цун балхацара хьал мел демократично да Iалаьмате боккхача лоархIаме да ерригача партена, ерригача вай обществана.

ЦК январски Пленуме тха дувца дийзар дуккхача шерашка малагIа хьал хиннад Центральни Комитете. Юхакерда а ца доаккхаш, аргда аз, дуккхайола ледарлонаш ца хилийта тарлора. Мехка кулгалдераша хьахьалхашка нийтта проблемаш ханнахьеи уйла еши къестальяларе, массаза а биззаи демократичнии парте Центральни Комитета болх хиннабаларе.

ХIанз ситуаци хувцаяла йолаеннай, къаьстта парте XXVII съезд хинначул тIехьагIа. Аз м. иштта аргдар: Центральни Комитет юхадийнлуш йоагIа. низ Iоабеш я... Кхыча хьисапе хул хIанз ЦК Пленумаш. ХIаьта а, мах хоадабеш сабаре хила деза, хIама тIехдаккхарга ца довлаш.

Номер цаI йола проблема — ЦК членаша шоай метте хьинаре болх баь а ца Iеш, парте юкъара решенеш кийчъеча, ювцача, тIаэцача хана а цар хьинаре болх бар. Цунах дувцаш. сона дагалатт хоаламболла опыт. ТIеххьарча хана практикана юкъедоаладаьд пленумаш хилалехьа хьалхагIа ЦК членашца, партийни комитетий секретарашца дагадувлалга, ден повестка тIайола документаш дIа-хьа ухийталга, и. кх. дI. Из дерригa белгалдаьлар, ЦК члений хьинарца тIаийеча решеней дикалца. Из ба-кх, хIаьта, балхаца гIалаташ ца хилийтара бола тешам, цу тайпарча гIалатий мах, ховш ма хиллара, сов а боккха ба.

(Чистедоалар 4-ча оагIо тIа).

КПСС ЦК ГЕНЕРАЛЬНИ СЕКРЕТАРА М. С. ГОРБАЧЕВА 1988 ШЕРА 28 ИЮНЕ КПСС XIX ЕРРИГСОЮЗНИ КОНФЕРЕНЦЕ ЯЬ ДОКЛАД

(Йистедоалар. Долалур 1, 2, 3-ча оагІош тІа).

Пленумашта юкъерча хана а Пленумашка а болх вІаштІехьбаккхара кердача формай уйла е еза вай. Чурча а арахьарча а политика лоархІамегІа дол-долча лостамегІа комиссеш хила йоагІий-те ЦК, царца Центральни Комитета членаша хадданза болх а бергболаш? ТІаккха партийни аппарато шийна йоаггІа моттиг хьалоацаргъя.

Хетаргахьа, ЦК членаша Политбюро балхаца дакъалоацалга столични аппаратал, ведомствай, Іилман учрежденей болхлошкара дІаходоалаш дац.

Хан-ханнахьа хила деза ЦК Пленумашка Политбюрос ший балхах информацеш елга а.

Партийни комитеташи херржа органаши диззача хьинарца болх беш а вай Уставо чу мел лаьцачох пайда эцаш а хилийтара хаьдда кердаяккха еза порядоки формировании. Из моллагІча херрчача органа, цунца партийни органа а хьинар айдара хоадамбеш йола фактор я. Хоржамаш дерригача боарамашка демократични хьале хила деза, кандидатураш шерра ювцалгеи цар вІаши къовсалгеи Іалаш а деш, тІаккха хьахулар — шоай гІулакха бокъонца мутІахьа бола, талант йола, наха лоархІаши сий деши бола перестройка политика дІайохьалургйола нах хоржалга.

ГучогІа, вай цунга кхоачалургдац, къаьнарча подходех пайда эцаш хилча, ювца тарлуш йола а цул тІехьагІа кхаж тасса беза а кандидатураш, бокъонца аьлча, секретаро, дикагІча хьале хилча — парте обкома, горкома, райкома бюро членаша и. кх. дІ. дакъа а лоацаш цІераш йоахаш хилча.

Цунца дувзаденна, новкъостий, конференцега хьажа хьачулу ер тайпа соображени: тІеххьара дош оалга юкъарча собранега е конференце делегаташка а дуташ, цу тайпара, лохехьа латтача организацешта конференце е съезде баха делегаташ хоржаш лакхехьа латтача партийни органа составе кандидаташ оттабе предложенеш яла бокъо йолга чІоагІде. Дискуссеша хьахьекхачогІа, дукхагІчар хаьдда хьаллаьцар, КПСС ЦК-ага кхаччалца йолча партийни комитеташка бола, йолаш йолча мандател дукхагІа, кандидаташ харжа коммунистий бокъо хилар из а де деза саг моллагІча гІулакха тІа вар, аьнна, доацаш, перестройкерча цун позицега хьежжа доацаш. **(ТІоараш тох).**

Из порядок вай хиннаяларе, вай конференце делегаташ хоржаш цхьацціайолча моттигашка нийсденна а хинна а хІамаш хургдацар.

Массане а юкъара теркам тІаззар ерригача партийни комитетий полномочей ха пхи шу, хІаьта КПСС хоржача должностий ха вІаштта шин срокал, геттара тІехдаьнна гІулакх ца нийсделча кхоалагІча ханал тІех ца ялийтарах йолча предложене. Цу деша уйла тІаяхара ший бахьан да, хІана аьлча коммунисташта а парте боацарашта а дагадоахк йІаьххача хана кулгалдеча балхаш тІа хиннача наха хьалхагІа шоашкара дувлийта гІалаташ. Принципе, оаха кхетадечогІа, укхаза белгалъяьлар кхо уйла. Цхьаболча новкъосташа хьаллоац Тезисаша чулаьца предложенеш. Вожаш — парте ерригача звеньяшка херрчача должностий ха вІаштта шин срокал тІех ца ялийтара тІехьа ба. ХІаьта, юххера, кхоалагІбараш лакхерча эшелоне мара кхоалагІа срок ца хилийтара тІехьа ба. Фу дергда хІаьта, новкъостий, вІаши дага а даьнна, решени тІаэцаргъя-кх вай.

2. Партийни пачхьалкхени органий функцей доазув къоастадар

Политически авангард хиларах тарра, парте лоархІам кхетабара хІанзарча хьалашка боккха лоархІам болаш да партийни пачхьалкхени органий функцеш хаьдда къоастаяра дош нийса хоададар. КПСС ЦК цу хьакъехьара позицеш Тезисаш тІа дІаязъяь а геттара теркамца йийца а я. Из кхетадеш а да. Из дош къоастадарах, мадарра аьлча, тийша да вай политически системана реконструкци елга а бІарчча хьаийцача перестройка толам а.

Ишта белгалдоаккхаш хІана дувц аз цох? Вай общество чІоаггІа бехктокхамеча этапа тІа я хІанз. КІоаргга хувцамаш дара процесс дІайолаяьча цунна цІаккха ца хиннача тайпара эш хІанз тешшаме йола политически идеологически ориентираш. Уж санна йола ориентираш, общественни дегІаахара стратеги хьаеи из политикана юкъеяхьеи могаргдац йоккха теоретически кадровни потенциал йолча, халкъаца айхха бувзам болаш, ший опытага халкъа массай опытаца цахаддаш хьожаши йІаьхийгІа еши йолча низ болча партена мара.

В. И. Ленина цкъа санна дуккхаза а белгалдаьхад, къахьегамхой кхыйолча организацейх дош ца хеташ е царна меттел правящи парти юкъарчал доаццаш кулгалдеш хила еза, аьнна, долча моттарех доала зе, дІадийхад «партеи (цун ЦК) Совластеи функцеш хаьддагІа дІа-юха къоастаелга», хІара хаьдда йола проблема къоастаярах бола бехктокхам партена дІатІабилла гІерташ хилара чІоаггІа критика яьй, «къаьстта дола зІамига гІулакх Политбюрона тІакхухьаш» хилар во лоархІаш хиннад.

Ала деза, партеи пачхьалкхенни функцеш дІа-юха екъара дош вай общества историе тайп-тайпарча этапашка увттадаь хилар, цу ханна бакъ а даьд йолаш йола положени вІаштІехьа йоацилгеи ленински принципа ссылка а еш, из хувцанза яргйоацаш йолгеи.

Из ишта доллаше а гІулакх дикагІча оагІорахьа хувца ца даларал совгІа, шераш дІа мел ух дукхагІа вогІа хулар. Боахам дегІабара проблемаш чоалхане мел ерз, парти юкъекхухьар эггара тайп-тайпара дола управленчески дешаш къестадара, цунга хьежжа дегІаухар цун аппарат а. Командно-административни система логико тІера ІотІайоахар из санна йола практика йитеи чІоагІъеи. Цул совгІа, цхьаццабараш вай историе къаьст-къаьстача этапий опытах коггІортолга а еш, вай дегІаахара уж е вож проблемаш къоастаяра из эггара эффективнегІа бола никъ хилар бакъде гІертар. Духхьал цунца эггара хьалха бувзам болаш яр парте кулгалдара лоархІам дегІаахарах йоала тезис.

Шо цунна раьза хургда мотт сона, новкъостий, функцеш дІа-юха екъара проблема, мехка кулгалдара лакхехьарча эшалонашкара дІадола а даь, къоастае еза вай. Аз хьалха а дийцад пачхьалкхен Іаьдалеи управленеи лакхерча органий лоархІам айбарах. ТІаккха укхазара фу доагІа партена, цун Центральни Комитетаи ЦК Политбюронеи? Эггара хьалха цо лерхІ Центральни Комитето, Политбюро политически кулгалдара органаша санна гІулакх леладе дезаш. ТІаккха цІенхаштта хьаллаца беза Іаьдалеи управленеи лакхерча органий гІулакхаш хьатІаІайделга чакх ца далийтара никъ. СССР Лакхехьарча Советои СССР Министрий Советои де мел дезар духхьал цар шоаш де деза.

Хаттар отт: Центральни Комитето, цун Политбюрос малагІча механизмах, малагІча таронех пайда эца беза парте оттабаь политически никъ, съездийи ЦК Пленумийи решенеш Советий Іаьдала органашка гІолла чакхъяхара? Укхаза биззача боарамагІа кхоачашъе еза ленински принцип: КПСС-о ший политически курс чакхъяха еза пачхаьалкхен Іаьдала органашка, общества вахара ерригача сферашка болх беш болча коммунисташка гІолла. Ерригача а партийни организацеша цІенхаштта болх бе беза СССР Конституцеи советски законийи доазонашка. ЦІендаь дІадаккха деза партийни комитеташа пачхьалкхен, боахама органаштеи общественни организацештеи духхьал тела указанеш чуйоагІаш дола соцамаш тІаийделга.

Хоржамий коллегей лоархІам лакхбарца, партийни пачхьалкхени функцеш дІа-юха къоастаярца дувзаденна практически плоскоста тІа дІахьалхашка даьннад партийни аппарата структуреи составеи хувцамаш дара дош. Вай дита дезаргда КПСС ЦК аппарати цунга хьежжа лохехьарча партийни органий аппарати, хІанз екъача тайпара, управлени яра отраслашта екъаш хилар, хІанзарча хьалашкарча парте функцегІа доаггІача тайпара цун структура хувцеи численность кІезигъеи езаргья.

Къаьстта ала безам ба са парте районнии городскойи звеньяйх. Цар роль массаза хила а хиннай, йолаш а я, чІоаггІа лоархІаме. Керда дІадехараш теркал а деш цар аппарат хьаярга теркамца хьажа деза партийни комитеташта цар политическии, организаторскии кхетам балареи функцеш кхоачашъе цо дикагІа гІо дерггдолаш. Райкомашеи горкомашеи керттердар теркалде деза — беррригача а балха цахаддаш коггІортолга е еза первични партийни организацех. Из дара ший балха стили методаши цІенхаштта хувца еза.

Хетаргахьа конференце дийцари цу дешайх йола вай юкъара позици хьахилари чоте а лоархІаш, укх гарггарча хана партийни аппарата керда структура хьакхолла доладала мегаргдар.

Новкъостий! Цу ерригача предложеней лерхІар да парте чурча вахара демократически принципаш лерраргІа чакхйоахилга, парте боевитость, советски общество революционно кердаяккхара процесса керте отта, перестройкана хьалхалатта цунна могаргхилар лакхделга.

Дувцар да ше шийна тІахьожам лоаттабе, ший гІулакхашта критически анализ е парти могаргдолаш хилар хьалхарча даькъе демократически централизма принципо, коллективносто, балха коллегиальносто, гласносто цун балха тІа лоацача даькъах тийша долчох.

Цхьаькха а да, новкъостий! Вай лерхІ цу тайпарча гІулакхаца бюрократизмана, вайна чІоаггІа халахете а, партийни органий, партийни кадрай лоархІам боллаш долча даькъах кхийттача, къахьегамхошта уж хийра хиларца, халкъа хьашташта а йоакхонашта а цар вахар гаьна хиларо хьахьокхаш долча лазара цІенхаштта тоха. Ерригга а проблемаш цкъа къоастаяра цаІ йола средство яц е хила йиш а яц. Парте чурча вахара ленински принципаш юха дийнъяра наькъагІа чІоаггІа а лерраргІа а дІааха деза.

Цунца дувзаденна ала безам ба партерча контрольно-ревизионни балхах а. Парте съездо хоржарг а йолаш, партийни дисциплина, КПСС Устава дІадехараш, партийни организацей финансовии боахамеи болх коммунисташа нийса лелабара тІахьожам а лоаттабергболаш йола контрольно-ревизионни орган хьаярах йола КПСС ЦК Тезисашкара предложени дискуссешкара хьагучогІа хьаллоацаш я.

3. Революционни перестройкага гІолла—социализма кердача хьисапага

Новкъостий! ЦК февральски Пленумо вай идеологи керда яккхара декхар радикальни экономически реформацеи партийни а общественни а вахара демократизацецеи цхьан мугІаре оттадаьд. Цунца белгалдаьккхад, перестройка де лерхІараш кхоачашдара парте идеологически балха боккха лоархІам беш хилар.

Творчески марксизма-ленинизма принципаш тІара гІолдовларо идеологе тІа во лер йитай. Лохбеннаб цун теоретически боарам, пропаганда вахаре долаш дарашца ювзаенна йоацаш хулар. Ма дарра аьлча, идеологически уйлашта гІулакх деш, вахарцара критически гІулакх дайна, цун дегІаухачара сайца латтара явленешта гІо деш а бар. Пропаганда, вахара керттера проблемаш а юташ, риторически хоастореи хабар дувцаш яр, бокъонца ритуальни лоархІам болаш хулар. Интеллектуальни инициатива ца хиларо, догматизмо, доши гІулакхи цаІ ца хиларо парте идейни влияни лаьгІйир.

ДІадаха кхо шу белгала да общественни сакхетамо тІагІертта болх барца. Вай вахара массе а доакъошка долча хьалах цІена, критически къамаьл хилар. Хетаргахьа, дуккхача шерашка, кхыметтел итташ шерашка эггара хьалха вай воашта бІарахьежар гуччахьа а дагалоацам боацаш а хьежа ца Іеш, вай дегІаахара ерригача оагІоний вІаши бувзам болаш а.

Юха а сий долаш да бакъдар, нийсадар лахар, шийна болча пайдана а доацаш, юха а маьхе объективни тохкамаш дара майрал, конъюнктурни сиха дІадаржаш дар а доацаш. ТІехьа тІайоагІача хана массанена а йола хьаькъале вывод я: бакъдар доаца вахар, Іилма истинаши художественни открытеши йоацаш хилча, дизза дола, дуккхача тайпара дола духовни вахар хинна а дац, хила йиш а яц, бокъонца пайдана бола, деналера идеологически болх хинна а бац хила йиш а яц.

Парти тешаш я иштта дола гІулакх бакъхиларах, гласность, демократи, уйлай социалистически плюрализм дегІайоалаяра хьакъехьара ший революционни инициатива нийса хиларах. Бакъда кхетаме дац нравственни цІендаларах, цхьа кІийле а йолаш критика ярах, дІаяхача заман водар дІадаккхарах доллача хІаман тІехь кердаяьккха общество цу сахьата автоматически хьахургья аьлча. А, кхетамеи практикеи диалектика боарам боаццаш чоалханегІа я. Идеологически балха эффективность керттерча даькъе хаьдда долча политически, организационни, социально-экономически хьалех тийша я.

Тахан вайна карагІдаьннад общественни сакхетам сомабаккха, безам боври догьэккхари дІадаккха. Хаттар хІанз иштта отт: мича гІоргба сомабаьнна из сакхетам, малагІча лосттаме дегІайоагІаргья общественни уйла?

Е перестройкана гІулакх деш хургья из, конструктивни, хІама кхоллара низаш лакхдара новкъа, къахьегамеи бехктокхамеи новкъа, социалистически общество бокъонца кердаяккхара новкъа гІоргья из?

Е керда декхараш чоалханеи Іомадонзеи хиларах кхералургья, страстештеи эмоцештеи карагІоргья, цу е вокх уйлан бозбуачала, кампанейщинана тІехьаяргья?

Е вахара саготдеш, дегІаухачара юхасеца ха езаш мел бараш раьза хург ма хиллара юха а тхьовса йолалургья?

Къаьгга да прогресса никъ цаІ мара хила йиш ца хилар — из перестройка никъ ба, хІама кердадаккхара никъ ба. Парте долла хІама дергда общественни сакхетам демократизации гласности дегІаахара кІийлен тІа хІама хьаькъале хьадара балха тІаберзабара. **(ТІоараш тох).**

ХІама кердадаккхар гІулакх гарантеш езаш, лораде дезаш да. Иштта йола гарантеш хьае еза, лерраргІа радикальни экономически реформа, политически система реформа дІаяхьара а иштта общественни сакхетама, духовни, идеологически вахара сфере а чІоагІъе еза.

Дувца а дезац, укх тІеххьарча шерашка халахетар деш а кхыметтел трагически а, бала, лазар деш, садуаш, раьза хургвоацаш дар дукха дийца хилар. Из ца хайча, из ца дайзача, бакъдар аьлча, сапаргІатагІа-м я, цу морча гІулакха тІара хьахила йиш яц перестройка котъяккхара чІоаггІа эша сага революционни сакхетам, граждански позици, къонахчал, боккха бехктокхам. Къаьстта цудухьа парти майрра критически хьажа йолаеннай дІадахачунга, исторически бакъдар меттаоттаде, нийса доацаш политически бехке баьчеи законагІа доацаш боабаьчеи наха реабилитаци е. Из болх дІахо бахьа боагІаш ба.

Жоп долалургдоаца хаттараш, теркалъергйоаца шеконаш хила ягІац. Дувцар да вай партийни сийи эхь-эздели, Ленина парте интеллектуальни сийнах.

Цхьалхха дулургдолаш а атта а дац истинага кхачар, бакъда идеологически комфорта хьалашка йола, истина ший бе йоаллаш, духхьал сейфа чура хьаэца мара ца езаш, хІара дийнахьа из леха ца езаш йола парти — иштта йолча парте ший духовнии моральнии сий ший революционни оамал общества политически авангард хилара говзал йоаяр кхерам ба.

Вай общественни сакхетам болаш, советски саг дукха дика гІулакхаш доахкаш ва. Из иштта да. ХІаьта а вай тахан оттаду инициатива хилара, ший лоІаме, кердадар чІоаггІа хьаштдолаш, из эшаш хилара тІехьа цхьа лостам бола кхетам баланза барг ца хиларах дола дош. Из ца дича перестройке керда коталонаш йоахалургьяц. Уж гІулакхаш хьахулийталургдац общества вахара демократически формашца чІоагІало а лувцаш мара.

Перестройкас вахара хьалхарча мугІаре яьккхай тайп-тайпарча формашка — пачхьалкхени общественнии организацей балха тІа, собранешка, митингашка, Іилмаи творчески конференцешка, граждании сходашка дІахьош йола гласность. Общественни хетачун низ бола трибуна а хинна гІулакх деш я тахан массови информаце средстваш. Цар кІезига хІама даьдац исторически бакъдари нийсхои юхаметтаоттаяра, кхоачамбоацараштеи гІалаташтеи критика яра, перестройка опыт дІайоаржаяра, кердача тайпара, творчески, цхьа лостам болаш уйла а гІулакхаш а де бола кхетам наьха хьахилийтара.

Цхьабакъда, хІанз дІахо даха деза. Вайна эшаш я партийни пресса керда качество, цун политически хьехам балареи гІулакх вІаштІехьдаккхареи керда качество. ХІанз вай прессо, перестройка наькъагІа даха вайна новкъарло мел ечоа ю критика лаьгІ а ца йолийташ, процессаш кІоаргга яшха еза, кердача общества вахара ерригача сферашкара чоалхане диалектика, из дІаоттара башхалонаш тахка еза. ХІаьта из дара йоккхий знанеш, йоккха компетентность, йоккха конструктивности бехктокхами эш. Из декхар прессо кхоачашде йиш яц, общества шерра гІозараш оарцагІдаьхача, бокъонца болча перестройка прорабий опыт гург а йолаш, хьалъайича мара.

Тахан саг тешаве гІерта везац гласность йоацаш эргалонаш хургйоацалгах, из йоацаш хилча иштта лоацача юкъа ийрча хІамаш хьахилара бахьанаши уж дІадахара наькъаши тохкаш Іалаьмате боккха болх бе, обществе керда морально-политически хьал хьаде, перестройка идеяш хьалхарча плане яха могаргдацар вайна.

Гласносто хьалхайоаккх чурча а арахьарча а моллагІча дешаех долча хетарий плюрализм, тайп-тайпара моттараш паргІатта вІашдухьалъоттадар, дискуссеш. Духхьал цу наькъаца мара цо кхоачашде йиш яц ший общественни декхар, халкъа социализма хьашташта гІулакх дергдац.

Цхьабакъда, гласносто, демократе моллагІйолча белгалоно санна, боккха бехктокхам дІабех. Гласность вІашкаягІац шийна хетараш кхычарел тІех да яха гІертарца, хІанз вай хьатІа ца эцаш йитача догмашта когаметта кхыйола догмаш качйохка гІертарца, групповой хьашташ чакхдаха, цул совгІа, факташ харцъяха а ший личи дов нийсде а гІертарца. **(ТІоараш тох).** ЧІоаггІа антидемократично да критика яь нах шоай бехка хьакъехьа бокъонца жоп далара бокъонах бахар. ТІаккха фу гласность я из! ХІаьта вІалла тІаэца йиш йолаш дац дискуссеех, собранеех, кепайоазон оагІонех, телевидене экранех яппараши Іоттараши яра, тІехбеттамаш дара, во цІи качъолла гІерташ пайда эца гІулакх. **(ТІоараш тох).**

Цу ханна, новкъостий, хІанз а нийслуш я — цох лаьца духхьал дІаала деза конференце — критика ІотеІаяра, из ярах гІелал яра факташ. Из вайна гучайоал партийни организацешка а, къахьегама коллективашка а, общественни оранизацешка а, дуккхача наха йолча информаце средствашка хьежача а. Каст-каста нийслу долаш дола кхоачамбоацараш гучадоахача хьинари дош аьннача хилари гойтара, рутинана, бехктокхам ца хилара, гІулакхерча наха зуламе хІамаш дара духьала советски наха ю выступленеш цхьаболчар бокхача тІемца тІаэцар, духьаленаш яр. Юха а из вайна цар бакъдолчоа тІехьа волчох каетташ, цунга гІелал яхьаш. Берригача боарамашкара партийни организацешеи партийни комитеташеи лорае еза критика а самокритика а, принципиальни никъ лаца беза.

Политически культура хьехарах, наха юкъера гІулакхаш цивилизованни хьисапе хиларах вай дувцача хана, новкъостий, укхаза Іалаьмате боккха лоархІам болаш я дуккхача наха йолча информаце средстваш, цу даькъе цар шоай масал а долаш.

Из деррига а, хьагучогІа, дицде йиш яц гласностах йола конференце резолюци кийчъеча хана.

Перестройка хІанзарча этапа парте политически балха кхы цхьаькха цхьан идеологически аспектах. ХІанз, бакъдари нийсхои меттаоттаяра, вай социалистически идеологии практикеи телхаелга хьатІа ца эцара, стереотипаши догмаши йохаяра процессе, цхьаболчар йоах, — из социализма принципашта кІалара кІийле йохаяри цун истори бІехдари да. Цу къамаьла раьза хила мегаргдац, новкъостий. Цхьаккха дича а мегаргдац! **(ТІоараш тох).** Вай бокъо яц догматизмаи консерватизмаи тІоех, цхьабарий предрассудкаехи шоай амбицеехи перестройка когаш дІатувсадалийта. Дувцар мехка кхелах, социализма кхелах да. ХІаьта вай декхарийла да, из хІанз а кхета ца даьчо а, хьал мел ира да дІахайта. Цу вайна керттера долча гІулакхе компромиссаш хила йиш яц. **(ТІоараш тох).**

ЧІоаггІа белгал а доаккхаш, укхаза конференце ала лов сона: вай дІахо йодача хана а дегІайоалаергья бокъонца йола социалистически маьхаленаш, хІаьта революционни теории социализма маІани телхадеш хиннар хаьдда дІадоаккхаргда.

ЧІоаггІа яьча дискуссеша, гІулакхаш тІатеІІа а къовсама хьисапе а дувцаро лоархІаме хІама гучадаьккхар — из дог гІоздоаккхаш а дог айдеш а да. Цо кердача низаца иззал халонаш, драматически а трагически а гІулакхаш хинначул тІехьагІа, тешал ду 1917 шера вай даьр, — социализма оагІув хьаллоацаш даьр — нийса хинналга.

Хьажал шо, шийна хеташ дар, шийна ала ловр дувца йиш йолаш ва хІанз хІаравар. ХІаьта хеташ дарий, къамаьлий, эмоцей из дукхал цІаккха ца хиннача масштабегІа эггара бе-беча формашка а хьабелгалъювлаш я вахаре. ХІаьта хиннар фуд-теш? КІалтІа а ца доахаш хоз а ца деш, вай ала йиш йолаш да, цу юкъа вайна хьахезача къамаьлий чулоацам селлара йоккха ирали критичности йолаш хиннабале а, перестройка еча юкъа советски халкъо кхы цІаькхазза а ондда а социализмана тІехьа ше хилар хьакхайкадир, аьнна. **(ТІоараш тох).**

ХІаа, вай дІадоаккхаш да 30-гІа шерашка социализм йохаеш хиннар а 70-гІа шерашка из цхьан метте латтарга кхоача мел даьр а. Цхьабакъда, вайна эшар я дІаихача ханашка хьаІайна хиннача харц хІамаех цІенъяь йола, хІаьта цунца цхьана вай хьехама лард еларий творчески уйлано хьахийлийта, халкъа къахьегамцеи низашцеи вахаре кхоачашдаь цун догдоахараши ловраши хьагойташ мел дола дикагІдар хьатІаэцаш йола социализм. Вайна эшаш яр я дунеи халкъаш дегІаахара ерригга хьалха латта опыт шийна чулоацаш, адамлен прогресса карагІдийннарех биззача боараме ког-гІортолга еш йола социализм.

Бакъда, перестройка ярга гІолла вай дІатІадолхаш йолча кхоанен хаьдда дола сурт-сибат массе тайпара тахан хьагойта йиш яц. Цхьабакъда, общества овлангара денз дола керда хьал аьнна, вай оалачун керттера параметраш, керттера белгалонаш белгалъяха йиш а я из дар эшаш а да.

Йиш я, хІана аьлча общественни эргалонаш яра керттера лостамаши тенденцеши хІанзлехьа хьабелгалъяьннадаь. Эшаш да, хІана аьлча, хьагучадаьннача кхоачамбоацарашта критика ярал, вай дІадаккха дезар малагІа да кхетадарал совгІа, иззал чІоагІа эшаш да социализма тІеххьарча де лерхІараштеи идеалаштеи практика гаргакхувлара наькъаши средстваши белгалйоахаргйола конструктивни, позитивни ориентираш а хуландаь.

«Дерригача хІамай бустам» санна саг гІулакхаца хургхилара бокъонца йолча реальни гуманизма строй санна гу вайна социализм. Экономикагара дІадоладенна духовно-идеологически сфераца чакхдаллалца общества деррига а дегІаахар тІалеста да сага хьашташ кхоачашдара, массе а оагІорахьара из дегІакхувлара. ХІаьта из деррига а наьха шоай къахьегамца, творчестваца, энергеца деш а да.

Социализм вайна гу Іилма-технически прогресса толашагІдолча карагІдийннарех ког-гІортолга а еш эггара лакхара къахьегама овсарле хулга Іалашдеш йолча эффективнии динамичнии экономика: обществана эшаш дараш Іалашдара хоадамболлаш тІалеста, уж кхоачашдара наькъаш лехаш йолча экономика лард а хинна дІаувтташ я общественнии сага ший доалахьареи йолча доалахьеи, цун дай болаш санна къахьегамхой реально дІаувттабу, къахьегамах хьахинначун даьккхача алапеца духхьалара бувзам хулга Іалашду производство вІаштІехьъяккхара бе-бе йола формаш. Экономикана планови кулгалделга хьадоагІаш да структурни дешаш къестадеча юкъа центра лоархІам боахама расчетеи ший лоІамагІа хилараи юхьигаш тІа гІулакх чакхдоахаши рынка хьашташ кхоачашдеши бола товаропроизводителаш санна йола производственни единицаш шерра шоай лоІаме хиларца органически вІаши дувзаш хиларах.

Социализм вайна гу къахьегамцара, унахцІено лораечара, дешачара, фусамцара, къахьегамга хьежжа хьахулар дІа-са декъара принцип тІа-тІа лерраргІа чакхъяхарцара а хІама цхьатарра дІа-са нийсдеш хилараи социальни паразитизмаи моллагІа формаш дІаяхарца цхьана социальни Іалашо ярцара сага вахаре геттара чІоагІа эшаш дарашта йола социальни гарантеш вІаши тара еш йола социальни нийсхон строй санна. Из я сага хьинара эггара чІоагІагІа мах беш а материально а морально а доаггІача тайпара белгалдоакхаш а йола общество.

Социализм гу вайна лакхача культураи моралеи строй санна. ДІаихача ноахалашкара хьа а эц алсам а доах цо адамлен духовни дегІахара дикагІдола карагІдийнараш, цун йІаьхий нравственни опыт. Из — потребительство, духовность ца хилар, культурни примитивизм дІатІаэцаш йоаца, деррига чулоацаш а дизза а долча къахьегача сага вахара общество. Лакхача культура маІана чуйоагІа общества экологически культура а, наьха вахара а производственни гІулакхаш дара а Іалама хьалаш кхетаме Іалашдар, Іалама рузкъа лорадар а дебадар а.

Социализм вайна гу, ше йолча хана берригача къахьегамхошта шоашта эшараши хьашташи дІахьокхара, общественни процессашта доал деча дакъа лацара йола йизза таро Іалашъеш йола, Іаьдалах саг дІахийра воаккхилга дІадоаккхаш йола бокъонца халкъа Іаьдала строй санна. Из — халкъа социалистически самоуправлене, экономикана, социальни процессашта доал деча кІоаргга а лерраргІа а йолча демократизма, законноста, гуччахьа а гласность йолаш а йола общество.

Социализм вайна гу дерригача къамийи народностийи бокъонца цхьатарра бокъонаш йола, уж социальни, духовни тоаяра а вІаши йІаьхий яра а йола, къамашта юкъе моастагІал доаца, националистически шовинистически предрассудкаш йоаца, халкъашта юкъе интернационализми вошали дола строй санна.

Юххера а, социализм вайна гу чулоацами хьашташи машара, вежарашха долча социалистически мехкашцара цхьана леладу гІулакхаш чІоагІдара, цхьатарра бокъонаш хилара, цаІ шоллагІчоа юкъе ца гІертара, шоай кхел шоаш къоастаяра йола халкъий суверенни бокъо могаяра демократически принципий ларда тІа дерригача халкъаштеи пачхьалкхенаштеи юкъе лерттІа, цивилизованни гІулакхаш оттадара тІакхача гІертилга шийх доаллаш йола строй санна.

Духхьал цу тайпара демократически, гуманни социализма куц да вайна дага дар коммунизмага долхачара лоархІамеча лагІах санна воай общества кердача хьалах дувцача хана.

ХьатІадоагІача шераша белгалйоаккхаргья вай мехка кхоане, советски строя кхел. Вайна из кхоане хурья вай хьаяьчча тайпара. Вай воаша — вайна хьалхара е вай меттел кхычо а ца еш. Иштта латт хаттар, хІаьта цунна вай духхьал жоп дала декхарийла а да. Юхаэзаи дІаалaнзеи хІама а ца дуташ. Хилча ловш дари бокъонца долаш дари, доши гІулакхи, субъективни хетараши объективни реальносташи цІена вІаши таръяра лорзагІа довла ца а гІерташ.

Советски халкъа эшар къаьгга перспектива я. Инзза йола а ала хІама доацаш йола а демократи. ЗаконагІа дар, цунна тІера а довлаш. Массанахьа а гласность — доккха долча а зІамига долча а. ВІаши юкъерча гІулакхашка вошали новкъосташхали хилар. Къахьегам безаш хилари таланти, гІулакха эшари общественни декхари цІена кхоачашдеш хилар лархІар. Вайна эшараш социальни утопеш а йоацаш, дика нийсъяь ориентираш, общественни дегІаахара тенденцеш къаьгга гургйолаш, дІаяхача хана цкъа санна дуккхаза хиннар санна, текучкаи показухаи кІалдутаргдоацаш хувцамий ерригача этапашкара социалистичноста объективни критереш.

Вай дог тийша да, социальни нийсхон общество, кортамукъача а цхьатарра бокъонаш йолча а наьха цивилизаци хьаяра таро Іилман ларда тІа нийсъяь бола марксистско-ленински хьехам дийна хургхиларах. Из кулгала лувц вай революционни перестройка еча хана. Иштта дергда вай кердача, вай партконференце хьаеллача лоархІамегІа ярех йолча этапе а! **(ТІоараш тох).**

Новкъостий! Доклад чакхйоаллаш юкъарча плане ала безам бар са конференцена хьалха хиннача а ЦК Тезисаш кепатеха араяьхачул тІехьагІа къаьстта чІоагІа айеннача а дискуссе хьакъехьа.

Дукха хана денз хиннаяц вай парте, обществе сел шера, страстии, беркате, дийна уйлаш йолаш, дуккха предложенеш йолаш, цхьайолча хана хетараш ира вІашкаотташ йола дискусси. Цун юкъмоттиге латтар перестройка, общественнии парте чурчеи вахара еча демократизаце ма дарра аьлча керттера дешаш. Практически лаьрхІача дувцар цхьан хІамагІа дар: из миашта дикагІа дергда.

Духхьал дІаала йиш я Центральни Комитето конференцега енна предложенеши идеяши парте, дерригача халкъа коллективни уйлашца хьахинна я, аьнна.

Вай де лерхІар — дукхагІа демократи, дукхагІа социализм, къахьегача сага дикагІдола вахар, мохк боккха а тоабенна а хилар.

Укх деношка вай итогаш е еза уж де лерхІараш кхоачашдар духьа баьча балха, тІаэца деза перестройкана керда стимул лургйола, юхаластаргйоацаш из хургйола боккхача лоархІамера документаш. Духхьал цунца белгалбоалаш ба хІара делегата, ерригача вай конференце партенеи советски халкъаи хьалхарча бехктокхама боарам.

(ДІаьхдаь тІоараш тох).

Редактор **О. Б. ГАДАБОРШЕВ.**

ТХА АДРЕС: 364907, г. Грозный, Маяковске, ул. 92. Телефонаш: редактора — 2-45-57; редактора заместитела — 2-85-07; бехктокхама секретара — 2-84-68; отделий: партийни вахара — 2-53-12, 2-54-04; промышленностеи транспортеи — 2-75-81, 2-65-01; юрта боахама — 2-47-84, 2-90-66; культура — 2-64-75, 2-75-78; письмой — 2-85-64; машинописни бюро — 2-89-51; корректорске — 2-89-88.

НАШ АДРЕС: 364907 г. Грозный, ул. Маяковского, 92. Телефоны: редактора — 2-45-57; заместителя редактора — 2-85-07; ответственного секретаря — 2-84-68; отделов: партийной жизни — 2-53-12, 2-54-04; промышленности и транспорта — 2-75-81, 2-65-01; сельского хозяйства — 2-90-66, 2-47-84; культуры — 2-64-75, 2-75-78; писем — 2-85-64; машинописное бюро — 2-89-51; корректорская — 2-89-88.

Газет арадувл шинареи, ереи, шоаттеи деношка

СФ00164. «Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92. Заказ № 2186.